

Convenant Schone en Zuinige Agrosectoren

Ministerie van Landbouw, Natuur
en Voedselkwaliteit

landbouw, natuur en
voedselkwaliteit

Leven van
het land, geven
om natuur.

Convenant Schone en Zuinige Agrosectoren

Ministerie van Landbouw, Natuur
en Voedselkwaliteit

Agrosectoren die voorop lopen in de aanpak van het klimaat- en energievraagstuk

Het klimaat- en energievraagstuk is één van de grootste uitdagingen waar de mensheid zich voor gesteld ziet. Het gaat hier om de confrontatie tussen de gevolgen van menselijke activiteit op aarde versus de draagkracht van 'moeder aarde'. Iedereen is het er over eens dat er een grens is aan die draagkracht, velen menen dat we die grens al overschreden hebben. Met de groei van de wereldbevolking wordt de klimaatuitdaging in ieder geval steeds groter en stellen mensen elkaar voor een grote verantwoordelijkheid. Het is dus tijd voor actie, wereldwijde actie, maar ook in Nederland en ook in de agrosectoren.

Het bewerken en gebruiken van land en bodem is de basisactiviteit van de mensheid. Het ploegen van de akkers, het zaaien, maaien en oogsten. Het snoeien van de wijnrank, het omhakken van bomen om met hout huizen en bruggen te bouwen, het gebruik van hout als warmtebron. Het houden van dieren voor voedsel of als gezelschap, allemaal activiteiten die zo oud zijn als de mensheid zelf. In die activiteiten ligt dan ook niet de oorzaak van het klimaatprobleem. De oorzaak zit in de manier waarop wij onze welvaart vorm geven. Wij gebruiken de aarde voor onze welvaart niet altijd op een natuurlijke, duurzame manier. In plaats daarvan putten we de reservekrachten soms in hoog tempo uit, met het risico van onherstelbare gevolgen.

Duurzaam omgaan met de natuurlijke vermogens van de aarde, zodanig dat het in balans is met het herstellend vermogen van de grond, water en lucht. Dat past bij uitstek bij de agrosectoren, vanouds hoeders en rentmeesters van het land, met groot gevoel voor de waarde van akker, weide of bos. Daarom is het goed dat de agrosectoren de hand aan de ploeg hebben geslagen met het opstellen en ondertekenen van een convenant. Waar het om gaat is dat de partijen in gesprek met elkaar hebben onderkend dat actie geboden is. Ondernemers die weten wat de invloed is van het weer op de bodem, op de vruchten die worden voorgebracht, willen voorop gaan in het terugdringen van het broeikasgaseffect in de productie van duurzame energie. Het mooie is dat het ook allerlei nieuwe perspectieven biedt, kansen voor ondernemers, werkgelegenheid.

Met het convenant worden belangrijke stappen gezet in het proces van innovatie en verduurzaming. Stappen in het streven naar volledige duurzaamheid op alle fronten.

Daarbij gaat het niet alleen om het kleine stukje aarde dat Nederland heet, maar ook om wat wij Nederlanders wereldwijd willen betekenen met onze kennis en kunde. Dat is een uitdaging en verantwoordelijkheid voor ieder van ons, maar vooral van alle spelers tezamen. En laat daarbij het resultaat méér zijn dan de som der delen.

Gerda Verburg
Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

A handwritten signature in blue ink, appearing to be 'Gerda Verburg', written over a faint blue line.

Deze brochure is bedoeld voor iedereen die meer wil weten over de aanpak van het klimaat- en energieprobleem door de Nederlandse agrarische sectoren en de rijksoverheid.

De brochure bestaat uit een toelichting op de aanpak zoals die is vastgelegd in het convenant Schone en Zuinige Agrosectoren dat op 10 juni en 3 december 2008 is ondertekend.

Naast deze toelichting is ook de letterlijke tekst van het convenant opgenomen zodat iedereen de precieze afspraken kan nalezen.

1 Achtergronden van het Agroconvenant 2008	5
2 Convenant Schone en Zuinige Agrosectoren	13

1 Achtergronden van het Agroconvenant 2008

Klimaatverandering tegengaan

Het in 2007 aangetreden kabinet Balkenende IV stelde in het coalitieakkoord ambitieuze klimaatdoelen voor 2020 vast. Er moest een trendbreuk komen om klimaatverandering tegen te gaan, maar liefst 30% minder uitstoot van broeikasgas in 2020 ten opzichte van 1990. Dat dit ambitieus is blijkt wel uit het feit dat de meeste lidstaten van de Europese Unie (nog) niet verder willen gaan dan 20% reductie. Op mondiaal niveau zijn tot nu toe nog slechts afspraken gemaakt met reductiepercentages van zo'n 6 procent (Kyoto-protocol).

Naast het klimaatprobleem speelt ook de zekerheid om in de toekomst betaalbare en schone energie te hebben een belangrijke rol. De wereldolievoorraden zijn op korte termijn al niet meer toereikend voor iedereen. Bovendien gebruiken sommige landen hun energiebronnen af en toe als politiek wapen. Deze ontwikkelingen zijn een extra stimulans voor het kabinet om in te zetten op de productie van duurzame energie op eigen bodem.

Om de ambities te realiseren moet vooral de Nederlandse energievoorziening 'op de schop'. In het coalitieakkoord is ingezet op stevige energiebesparing met een tempo van 2% per jaar. Verder wil het kabinet voor de productie van energie een fors minder gebruik van fossiele grondstoffen zoals kolen, gas en olie. In 2020 moet een vijfde deel van de energievraag (warmte, elektriciteit en autobrandstof) van duurzame bronnen zoals wind, water, biomassa, aardwarmte en de zon komen, nu is dat noch maar een kleine 3%.

Onder de titel; 'Nieuwe energie voor het klimaat, werkprogramma Schoon en Zuinig' presenteerde het kabinet op Prinsjesdag 2007 de uitwerking van de afspraken uit het coalitieakkoord. Op hoofdlijnen is in het werkprogramma geschetst hoe de verschillende sectoren zoals de woningbouw, de industrie, de vervoerssector en ook de landbouw zouden moeten bijdragen. Ook is aangegeven welke maatregelen dan het beste zullen werken, zoals subsidies voor duurzame energie of de plicht voor bedrijven om voor de uitstoot van broeikasgas te betalen (emissiehandel).

Met het werkprogramma wil het kabinet dat Nederland één van de meest schone en zuinige energievoorzieningen in Europa krijgt. Verschillende ministeries, zoals dat van milieu

(VROM), het ministerie dat over energie gaat (EZ), het ministerie dat over transport gaat (V&W) en het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV), moeten er samen met de sectoren in de samenleving voor zorgen dat het programma ook realiteit wordt.

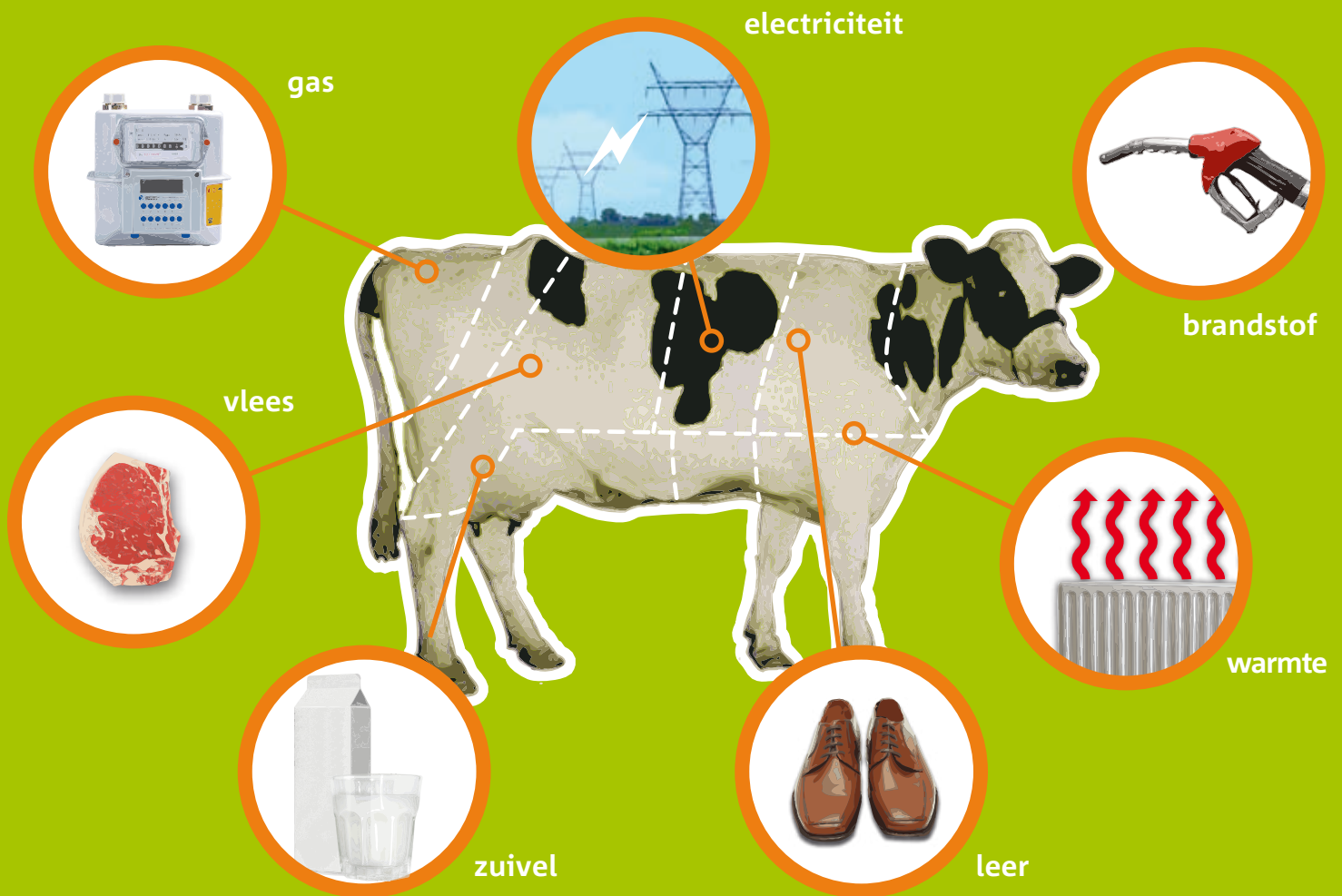
Geen wetten maar 'vrijwillig verplichte' afspraken

Het kabinet heeft er voor gekozen om voor het realiseren van de Schoon en Zuinig doelstellingen samenwerking te zoeken met maatschappelijke partijen. Iedereen moet meedoen, zowel aan de kant van de overheid als aan de kant van burgers en bedrijven. Omdat zoveel partijen het klimaatprobleem begrijpen en serieus nemen, kan er veel bereikt worden door met elkaar concrete afspraken te maken over de aanpak.

Het kabinet heeft in de eerste plaats een akkoord over de aanpak gesloten met de werkgeversorganisaties (het Duurzaamheidsakkoord). Verder zijn er klimaatakkoorden afgesloten over de bijdragen die de provincies en de gemeenten kunnen leveren.

Tot slot zijn er sectorakkoorden gesloten met de belangrijke economische sectoren, zoals de gebouwde omgeving (nieuwbouw, bestaande bouwen woningcorporaties), agrosectoren (voedselindustrie, glastuinbouw, veehouderij, bos-, natuur en landschapsbeheer, de houtketen), de industrie, de mobiliteitssector (wegverkeer, luchtvaart en scheepvaart) en de energiesector (grote en kleine elektriciteitscentrales, gasleveranciers). Deze akkoorden worden convenanten genoemd en de afspraken daarin zijn voor zowel de rijksoverheid als het deelnemende bedrijfsleven niet vrijblijvend. Er staan handtekeningen onder en daarmee verplichten de deelnemers zichzelf om de afspraken ook na te komen. Bovendien worden de resultaten ook jaarlijks gemeten, de zogeheten monitoring.

De koe: óók leverancier van energie!

Het convenant Schone en Zuinige Agrosectoren

Op 10 juni 2008 is het convenant 'Schone en Zuinige Agrosectoren' tussen het Rijk en vele partijen in de agrosector ondertekend. Minister Verburg van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) is eerstverantwoordelijk voor dit convenant maar het is mede-ondertekend door de coördinerend minister voor Schoon en Zuinig, de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (VROM). Verder staan er handtekeningen onder van de minister van Economische Zaken (EZ) en van de staatssecretaris van Financiën.

Namens de agrarische sectoren is het convenant ondertekend door organisaties die de voedings- en genotmiddelenindustrie vertegenwoordigen, de diervoederindustrie, de agrologistiek, de glastuinbouw, de veehouderij en akkerbouwersector, bloembollen en paddenstoelen en organisaties namens bos, natuur, landschap en de houtketen.

Wat het convenant in 2020 op moet leveren

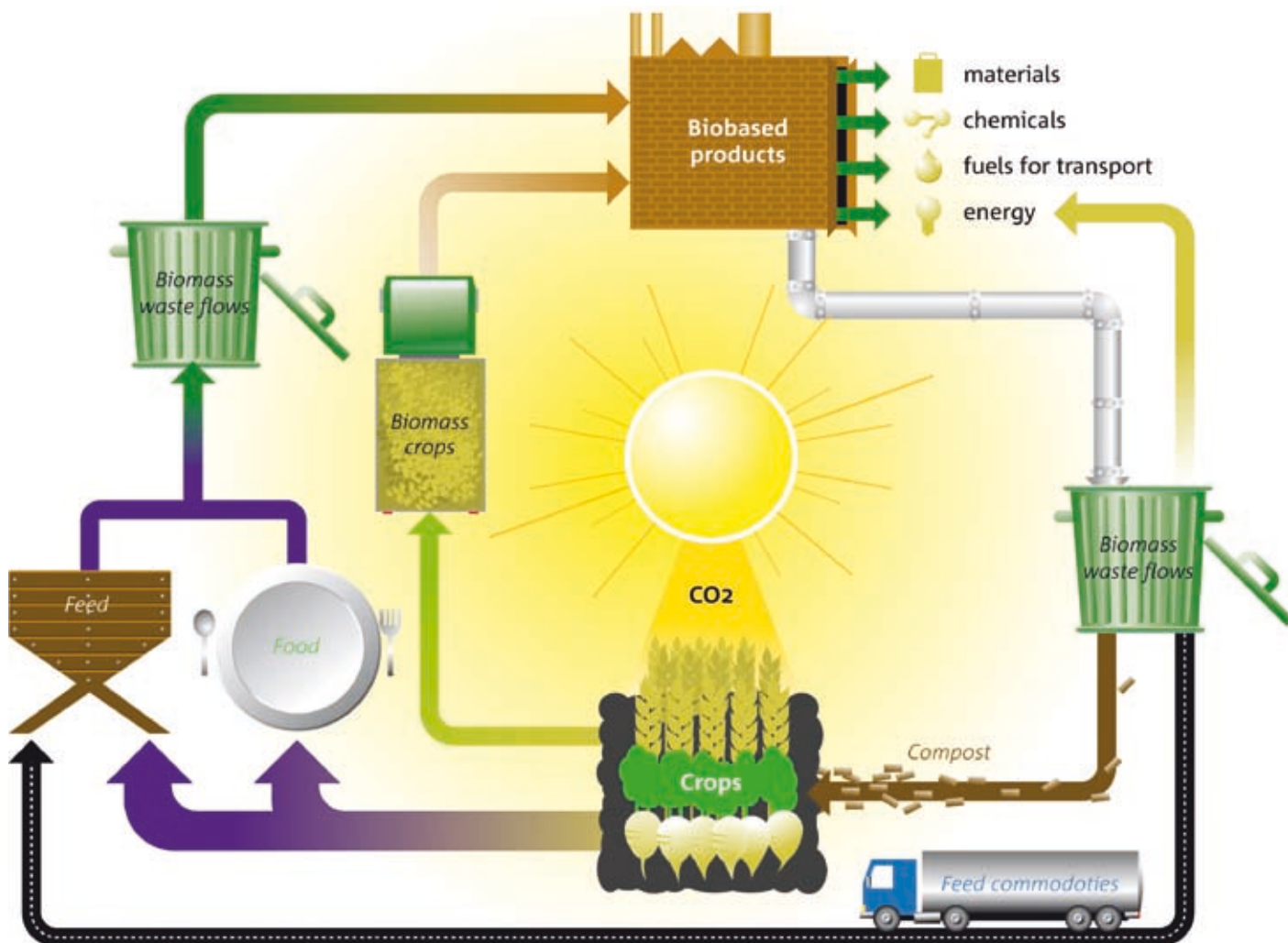
Net zoals alle sectoren in Nederland gaan ook de agrosectoren meedoen aan de 2% energiebesparing per jaar. Dat

is één van de manieren om de afgesproken 30% broeikasgasreductie te bereiken. Bij de broeikasgasreductie gaat het overigens zowel om de gewone CO₂ die vooral vrijkomt door verwarmingsketels als om de zogenaamde overige broeikasgassen methaan en lachgas. In het convenant is precies aangegeven hoeveel Megaton CO₂ en overig broeikasgas de agrosectoren tezamen gereduceerd willen hebben in 2020. Het moet minstens 30% minder uitstoot zijn dan in 1990 maar de ambitie is om het percentage hoger te laten uitvallen.

De agrosectoren zien in het bijzonder kansen als het gaat om de productie van duurzame energie. Van de kabinetsdoelstelling van 20% duurzame energie in 2020 gaan de agrosectoren circa een derde deel leveren (ruim 200 Petajoule). Die duurzame energie komt onder andere uit de co-vergisting van mest, vergisting van reststromen uit de voedings- en genotmiddelenindustrie, inzet van restmaterialen uit het beheer van bos, natuur en landschap en resthout uit de houtverwerkende industrie en gebruikt hout en uit windenergie. Daarmee komt groene stroom beschikbaar maar ook duurzame warmte en groen- of biogas.

In het convenant Schone en Zuinige Agrosectoren is per agrosector beschreven wat er de komende 12 jaar zal gaan gebeuren. Per jaar wordt in werkprogramma's vastgelegd

Groene Grondstoffen voor onze economie in plaats van fossiele.

welke stappen steeds gezet kunnen worden. In deze brochure wordt een toelichting gegeven op de afspraken uit het convenant en worden de afspraken met aansprekende voorbeelden (iconen) geïllustreerd.

Naar een economie gebaseerd op groene grondstoffen: de biobased economy (artikel 4.1)

De bio-based economy is een economie waarin bedrijven non-food toepassingen vervaardigen uit groene grondstoffen, oftewel biomassa. Deze non-food toepassingen zijn bijvoorbeeld transportbrandstoffen, chemicaliën, materialen en energie. Nederland wil op het gebied van de bio-based economy in de wereld een rol van betekenis vervullen, waarbij wordt gestreefd naar coproductie van deze toepassingen door middel van bioraffinage. Uit onderzoek blijkt dat inzet op een bio-based economy 56 Mton CO₂ kan besparen en 833 PJ aan inzet van fossiele grondstoffen kan vermijden. Biomassa die al in Nederland beschikbaar is, dient zo efficiënt mogelijk ingezet te worden. Het beleid van de ontwikkeling tot een bio-based economy is verwoord in de Overheidsvisie op de bio-based economy in de energietransitie en is in oktober 2007 aangeboden aan de Tweede Kamer.

In het convenant (hoofdstuk 4.1) is gerefereerd aan de no-regret beleidsagenda van de overheidsvisie, waarin de aanbevelingen en transitiepaden van het Platform Groene Grondstoffen door de Nederlandse overheid met prioriteit worden opgepakt.

Minder kilometers: agrologistiek (artikel 4.2 en 4.3)

Een andere ontwikkeling is die van de agrologistiek. Eén op de drie vrachtauto's die door Nederland rijdt vervoert lading die uit agrosectoren afkomstig is of daar rechtstreeks mee te maken heeft. Het is dus heel zinvol om na te gaan of dat dusdanig slimmer kan dat er minder transportkilometers gemaakt hoeven te worden. In het convenant zijn afspraken gemaakt om te komen tot een besparing van zo'n 14 miljoen kilometers wegtransport.

Toelichting per sector: de agroindustrie (hoofdstuk 5)

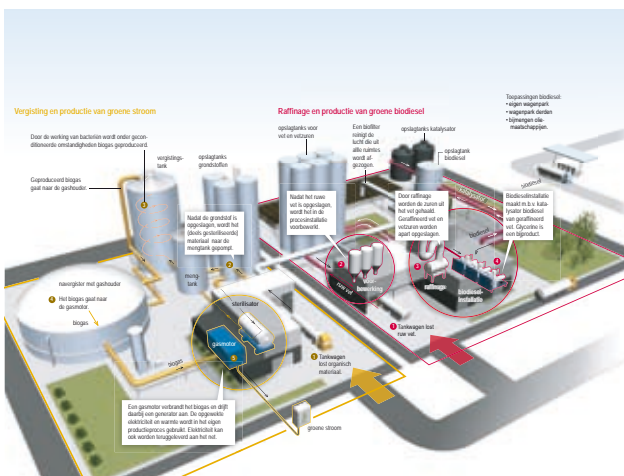
Nederland heeft een omvangrijke levensmiddelenindustrie (denk maar aan Unilever, Friesland Foods, Campina) en behoort tot de top van de wereld als het gaat om export van

Productie van duurzame energie (biodiesel) door Ecoson in Son.

agrarische producten. Ook de productie van genotmiddelen zoals bier en frisdrank hoort daarbij. Die producten komen deels van eigen bodem, deels worden er grondstoffen voor geïmporteerd, hier bewerkt en weer geëxporteerd, vooral binnen de Europese Unie. Ook de diervoederindustrie is in Nederland groot. Al die industrieën gaan zich inspannen om de 2% energiebesparing per jaar te realiseren. Dat is niet eenvoudig omdat Nederland de afgelopen jaren al één van de koplopers is geworden op dat gebied. Verder besparen vraagt dus flink wat creativiteit en innovatiekracht en dat wordt vormgegeven binnen Meerjarenaafspraken Energiebesparing (MJA-3).

De agroindustrie produceert nu al duurzame energie. Een Nederlandse multinational maakt bijvoorbeeld groene stroom door vergisting van slachtafval. Ook produceert dit bedrijf biodiesel uit slachtvet. Dat is een goede ontwikkeling die navolging verdient. In het convenant is afgesproken om zorgvuldig te kijken welke reststromen en bijproducten zouden kunnen worden ingezet voor de productie van duurzame energie. Die zorgvuldigheid is nodig omdat

De productielocatie is onderverdeeld in een vergister, een ontzuuringsunit en een biodieselfabriek.

reststromen en bijproducten nu ook al een bestemming krijgen bijvoorbeeld als grondstof voor diervoeders. Dat kun je niet zomeer ineens gaan inzetten voor energie. Anderzijds komen er uit bijvoorbeeld uit de bioethanolproductie weer nieuwe reststromen vrij. Het is dus met elkaar goed afwegen en zoeken wat het slimste is. Voorop staat dat je eerst kiest om biomassa in te zetten voor die toepassing die het meeste waarde oplevert. Dat heet het cascaderingsprincipe.

De glastuinbouw (artikel 6)

SunergieKas: Tomatenteelt in een semi-gesloten kas op het terrein van Wageningen UR Glastuinbouw in Bleiswijk.

De glastuinbouw omvat in Nederland circa 10.000 hectaren kassencomplex waarin grote hoeveelheden groenten, fruit, bloemen en potplanten worden geteeld. De glastuinbouw is grootverbruiker van energie, vooral aardgas. Omdat die energie zo'n grote kostenpost is investeert de sector al vele jaren in het terugdringen van de hoeveelheid energie die per eenheid product (van paprika tot potplant) nodig is. In het convenant wil de glastuinbouw inzetten op het nog verder terugdringen van het energiegebruik per eenheid product en wel zodanig dat de totale emissie van broeikasgas in 2020 met 45% is afgenomen ten opzichte van 1990, een stevige ambitie.

De glastuinbouw gebruikt daarbij vernieuwende ideeën voor energiebesparing én energiewinning. Zonne-energie

die zomers de kassen te sterk opwarmt kan in de bodem worden opgeslagen om 's-winters te worden gebruikt als het te koud is. Zonne-energie op het enorme glasoppervlak kan ook worden omgezet in elektriciteit, een techniek waaraan nog flink moet worden ontwikkeld en getest. In 2020 moet zo'n 25% van de kassen 'semi-gesloten' zijn, dat wil zeggen weinig of geen aardgasgebruik en bijvoorbeeld gebruik maken van de aardwarmte. In 2020 worden nieuwe kassen 'klimaatneutraal' gebouwd en is de sector energie- en warmteleverancier. Energieleverancier is de glastuinbouw nu ook al dankzij de warmtekrachtkoppeling (WKK). Dat zijn eigenlijk cv-ketels op aardgas die naast het verwarmen van de kas tegelijkertijd elektriciteit produceren, een stroomgenerator en cv-ketel in één machine. Met die WKK-motoren produceert de glastuinbouw nu al de elektriciteitsbehoefte van zo'n 15% van de Nederlandse huishoudens. Dat is dus stroom die niet geproduceerd hoeft te worden door de grote maatschappijen zoals NUON, Essent en Eneco en daarmee wordt er op nationaal niveau flink minder CO₂ uitgestoten.

De veehouderij (artikel 7)

De methaanuitstoot van koeien kan verlaagd worden door een andere samenstelling van het veevoer.

In de veehouderij moet voor wat betreft de klimaat- en energieaanpak onderscheid gemaakt worden tussen de melkveehouderij en de intensieve veehouderij. Bij die laatste is energiebesparing belangrijk omdat bij het houden van kippen, varkens en kalveren meestal veel warmtevraag is. Onder andere door de aanschaf van energiezuinige installaties en betere isolatie wil de sector het energiegebruik terugdringen. Tegelijk gaat men over op het gebruik van duurzame energiebronnen zoals van kleine windmolens, de aanleg van zonnepanelen of zonneboilers op stallen of het stoken van biomassa voor de warmtevraag.

In de melkveehouderij gaat het vooral om het terugdringen van de uitstoot van methaan, dat is een broeikasgas dat koeien produceren. Lastig is dat driekwart van die methaan uit de bek van een koe komt, een beetje slechte adem dus. Er wordt nu onderzoek gedaan om de uitstoot van methaan met het uitademen te verminderen. Dat lukt misschien door het voerbestand te veranderen. Methaanuitstoot via de mest kan op een mooie manier worden aangepakt namelijk

Productie van duurzame energie uit mest in de Co-vergistingsinstallatie van Gebroeders Pronk te Warmenhuizen.

door er duurzame energie van te maken. De mest van de koeien gaat dan in een mestvergister. Daar moet dan wel ander organisch materiaal bij om de gasopbrengst te verhogen, daarom wordt het co-vergisting genoemd. Van het biogas dat in de mestcovergister ontstaat kan groene stroom worden gemaakt waarbij tevens groene warmte ontstaat door de motor die op het biogas draait. Het biogas kan ook als brandstof in het verkeer gebruikt worden. Een mooie ontwikkeling dus en in het convenant is daarom afgesproken dat er in 2020 circa 400 mestcovergisters staan in Nederland die samen zo'n 1.500 miljoen m³ biogas produceren.

De akkerbouw (artikel 7)

Door middel van precisielandbouw kan onder andere de uitstoot van lachgas teruggedrongen worden.

In de akkerbouw kan nog op energie bespaard worden door te investeren in energiezuinigere systemen voor koelhuizen. Ook het machinepark kan nog winnen op gebied van energiebesparing of door over te schakelen op biodiesel. Verdere winst is mogelijk door veel preciezer op een akker te sturen aan het toedienen van kunstmest of bestrijdingsmiddelen. Het is mogelijk om met behulp van satellietgegevens een landbouwtractor tot op 2 centimeter nauwkeurig op een perceel te sturen en precies daar middelen te doseren waar het echt nodig is. Dat kan een flinke

besparing in kunstmestgebruik opleveren en dat bespaart weer op de uitstoot van het zeer schadelijke lachgas. Sector en overheid hebben daarom in het convenant afgesproken samen te investeren in het project precisielandbouw dat het gebruik van satellietgegevens verder moet ontwikkelen.

Bloembollen en paddenstoelen (artikel 8)

De paddenstoelensector werkt al sinds 1995 aan energiebesparing en de toepassing van duurzame energie.

In de bloembollen en bolbloemensector wordt energie gebruikt om te drogen en verwarmen. Al vele jaren investeert men daar in energiebesparing via het systeem van meerjarenafspraken (MJA). Ook de komende jaren gaat men daar mee door in een tempo van 2.2% per jaar. Ook gaat men meer duurzame energie inkopen en zelf ook duurzame energie produceren, bijvoorbeeld met zonnepanelen op de bollenschuren. De paddenstoelensector, vooral champignonkwekerijen, hebben in het convenant voor de komende jaren ingezet op een energie-efficiencyverbetering van 2.5% per jaar. Zowel de bloembollen- als de paddenstoelensector streeft ernaar in 2020 in nieuwe bedrijven rendabel energieneutraal te kunnen telen.

Waterbroei van tulpen is energiebesparend ten opzichte van broei in de grond.

Bos, natuur, landschap en houtketen (artikel 9)

Oogsten van biomassa als grondstof voor duurzame energie.

Door benutting van biomassa uit het beheer van natuurgebieden, bossen en landschapselementen (NBLH), alsmede gebruikt hout en resthout uit de houtverwerkende industrie kan een belangrijke bijdrage worden geleverd aan de energie- en klimaatdoelstellingen. Onderzoek van onder meer Ecofys en Alterra heeft aangetoond dat benutting van deze 'groene' biomassa wel zo'n 32 PJ aan duurzame energie kan opleveren. Hiermee kan in 2020 ca 6% van de Nederlandse huishoudens worden voorzien in hun energiebehoefte. De Rijkspartners en het Boschap, het Platform Hout in Nederland en de Branchevereniging Organische Reststoffen hebben afgesproken een zodanige hoeveelheid biomassa te gaan produceren, oogsten, verwerken en transporteren (Agrologistiek) dat die hoeveelheid duurzame energie in 2020 geproduceerd kan worden. Naast de in het convenant afgesproken ambities voor de productie van biomassa is dus nog inzet nodig voor de verwerking van die biomassa, in de vorm van de productie van warmte en elektriciteit in kleinere (bij particulieren en bedrijven) en grotere, maar in alle gevallen moderne, efficiënte, biomassa energie centrales.

Biomassa uit natuur, bos, landschap en de houtketen bestaat uit een aantal verschillende fracties:

- Niet houtige biomassa uit het beheer van bos, natuur en landschap (gras, riet, heide, etc.);
- Houtige biomassa uit het beheer van bos, natuur en landschap (snoeihout, tak- en top hout, etc.);
- Houtige biomassa uit de houtverwerkende industrie en uit het gebruikt hout van onder meer consumenten.

Alle drie deze fracties kennen diverse soorten eigenaren. Zo is gras 'bezet' bij onder meer gemeenten, provincies, waterschappen en particulieren en organisaties die natuur beheren. Ook kennen de verschillende fracties diverse soorten en stadia van verwerkingstechnieken. Zo vormt de verbranding van hout al eeuwenlang een bron van warmte, en kent de benutting van houtvezels voor papier ook al een lange traditie, maar is de benutting van gras voor het

vervaardigen van warmte of vezels nog in een ontwikkelingsstadium (nog afgezien van alle andere toepassingen die voor hout en gras in het kader van de Biobased Economy kunnen worden ontwikkeld).

Bij de realisatie van de energie- en klimaatambities moet rekening worden gehouden met bestaande markten. Zo worden sommige resthoutfracties (zaagsel) onder meer ingezet voor de productie van stalstrooisel en worden andere resthoutfracties ingezet voor de productie van spaanplaat). Naast bestaande markten vormt het cascaderingsprincipe een basis voor de invulling van de ambities. Dat houdt in dat elk materiaal steeds zo hoogwaardig mogelijk wordt ingezet. De productie van energie is daardoor niet altijd de eerste toepassing van de genoemde restmaterialen. Ook wordt bij de toepassing van de restmaterialen rekening gehouden met de biodiversiteit.

De biomassa die door de NBLH-sector wordt geproduceerd, kan door diverse soorten afnemers voor allerlei toepassingen worden benut. Zo stappen steeds meer glastuinbouwers over van gasgestookte energiecentrales naar bio- Warmtekrachtkoppeling (WKK) centrales. De kassen worden warmgestookt met het snoeihout van bossen en landschapselementen uit de directe omgeving. Ook stappen steeds meer gemeenten over op groene warmte en elektriciteit, bijvoorbeeld door het zwembad of de sporthal te verwarmen met het snoeihout uit de gemeentelijke plantsoenen. Naast warmte en elektriciteit kennen

Er komen steeds meer regionale biomassacentrales, zoals deze in Beetsterzwaag.

de restproducten uit de NBLH-sector (nu, maar zeker in de toekomst) vele andere toepassingen, bijvoorbeeld voor de productie van materialen (gevingerlast hout), chemicaliën/ grondstoffen (cellulose, vezels, harsen, eiwitten, etc.) voor de industrie en basisingrediënten voor de productie van tweede- en derde generatie biobrandstoffen.

Windenergie uit de agrosectoren (artikel 7)

Windturbine in Noordoostpolder. Windenergie is schoon en relatief goedkoop.

Van alle windmolens in Nederland staat nu nog zo'n 80% op het land van agrarische ondernemers. Dat zijn lang niet allemaal de grote windturbines die nu zo in het oog springen maar feit is dat de agrosectoren flink hebben bijgedragen aan de groei van de (duurzame) windenergie. Zo'n windturbine is ook voor het inkomen van een agrarische ondernemer van belang. In het convenant is afgesproken dat er in 2020 twee keer zoveel windturbines op agrarische grond staan dan nu het geval is. Oudere windturbines worden vervangen door modernere die meer vermogen hebben. Uiteraard mogen windturbines niet overal geplaatst worden omdat sommige landschappen te waardevol zijn. Daarmee rekening houdend willen de agrosectoren in 2020 circa 12 PJ aan duurzame energie bijdragen met de windturbines. Hiermee kan in 2020 circa 2% van de Nederlandse huishoudens worden voorzien in hun energiebehoefte.

2 Convenant Schone en Zuinige Agrosectoren

partijen 1 tot en met 4
vertegenwoordigen de Rijksoverheid;

Partijen 5 en 6 vertegenwoordigen de
primaire sectoren akkerbouw, tuin-
bouw open teelt, veehouderij (hierna
ATV-sector), bloembollen, bolbloemen
en paddenstoelen (hierna BBP-sector);

partijen 7 en 8 vertegenwoordigen de
primaire sector glastuinbouw;

partijen 9 en 10 vertegenwoordigen
de primaire sectoren bos, natuurter-
rein, landschap en de houtverwer-
kende industrie (hierna BNLH-sector);

partijen 11 tot en met 13 vertegen-
woordigen de agroindustrie;

Ondergetekenden:

1. De Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV), mevrouw G. Verburg, ten deze handelend als bestuursorgaan,
  2. De Minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM), mevrouw dr J.M. Cramer, ten deze handelend als bestuursorgaan;
  3. De Minister van Economische Zaken (EZ), mevrouw M.J.A. van der Hoeven, ten deze handelend als bestuursorgaan;
  4. De Staatssecretaris van Financiën (FIN), de heer mr. drs. J.C. de Jager, ten deze handelend als bestuursorgaan,
- en
5. De vereniging LTO Nederland, statutair gevestigd te Den Haag (hierna LTO Nederland), ten deze [rechtsgeldig] vertegenwoordigd door de heer A.J. Maat,
  6. De Koninklijke Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur (hierna KAVB), statutair gevestigd te Hillegom, ten deze [rechtsgeldig] vertegenwoordigd door de heer ir. J.J.J. Langeslag;
  7. LTO-Glaskracht Nederland, het landelijk afstemmingsoverleg tussen LTO-Noord Glaskracht, ZLTO en LLTB, ten deze [rechtsgeldig] vertegenwoordigd door de heer N. van Ruiten;
  8. Het Productschap Tuinbouw, gevestigd te Zoetermeer, ten deze [rechtsgeldig] vertegenwoordigd door de heer ir. J.M. Gerritsen,
  9. Vereniging Platform Hout in Nederland, statutair gevestigd te Renkum ten deze [rechtsgeldig] vertegenwoordigd door de heer K.W.T. Faber;
  10. Het Bosschap, statutair gevestigd te Driebergen ten deze [rechtsgeldig] vertegenwoordigd door mevrouw A. Jorritsma-Lebbink;
  11. De Federatie Nederlandse Levensmiddelenindustrie (hierna FNLI), statutair gevestigd te Rijswijk, ten deze [rechtsgeldig] vertegenwoordigd door de heer W.A.M. de Bruijn;
  12. Het Productschap voor Akkerbouw (hierna PA) gevestigd te Den Haag, (rechtsgeldig) vertegenwoordigd door de heer Th.A.M. Meijer;
  13. Nederlandse Vereniging Diervoederindustrie (hierna Nevedi), statutair gevestigd te Rotterdam ten deze [rechtsgeldig] vertegenwoordigd door de heer ir.ing. H.W.C.M. Flipsen;
  14. Het Platform Agrologistiek, secretariaat gevestigd te Den Haag, ten deze (rechtsgeldig) vertegenwoordigd door voorzitter de heer F. Tielrooij;

Glastuinbouw in het Westland en Oostland gebruikt CO₂ van de industrie in Rotterdam. Voor de industrie is het een restproduct; in de kassen is CO₂ juist nodig voor een betere groei van de gewassen.

Partijen 5 tot en met 14 gezamenlijk te noemen: de agrosectoren, hebben het volgende overwogen:

1. In het Coalitieakkoord van de regeringsfracties is als doel gesteld een reductie van 30 % broeikasgasemissies in 2020 ten opzichte van 1990, liefst in Europees verband, alsmede een aandeel van 20 % hernieuwbare energie in 2020 en een energiebesparingtempo van 2 % per jaar. Verder is de ambitie uitgesproken om in 2020 in Nederland één van de duurzaamste en efficiëntste energievoorzieningen in Europa te hebben. Nederland kan een voortrekkersrol vervullen, en zelfs gidsland zijn, als het maar innovatief en slim gebeurt. Dit alles in het belang van het klimaat, een duurzame energievoorziening en een goed draaiende economie.
2. Het kabinet heeft begin 2007 het project 'Klimaat en Energie: Schoon en Zuinig' geïnitieerd waarin wordt gewerkt aan het behalen van de klimaat- en energiedoelen. Het kabinet is in het project onder andere de dialoog aangegaan met een aantal vertegenwoordigers van agrosectoren. In het op 18 september 2007 gepresenteerde werkprogramma Schoon en Zuinig is met de inbreng van die agrosectoren zo goed mogelijk rekening gehouden en is vastgelegd welke stappen het Kabinet wil zetten om samen met alle sectoren de doelen binnen bereik te brengen.

3. Op 2 november 2007 heeft het kabinet een duurzaamheidsakkoord gesloten met VNO-NCW, MKB-Nederland en LTO-Nederland (de werkgeversorganisaties). In dat akkoord hebben die partijen op hoofdlijnen afspraken gemaakt over de aanpak van het werkprogramma Schoon en Zuinig. Werkgeversorganisaties maakten een voorbehoud v.w.b. de CO₂-reductiedoelstelling omdat zij van mening zijn dat aangesloten zou moeten worden bij de 20 % ambitie van de EU. Kabinet en werkgeversorganisaties spraken af dat de detaillering van de hoofdlijnafspraken vorm zal krijgen in akkoorden per sector.
4. Op 11 december 2007 heeft het kabinet een klimaatakkoord gesloten met de Nederlandse gemeenten verenigd in de VNG. In dit akkoord hebben die beide partijen op hoofdlijnen afspraken gemaakt over de relevante bijdrage van partijen aan het werkprogramma Schoon en Zuinig. Genoemde partijen spraken af dat de implementatie van de afspraken nader zal worden uitgewerkt. Analoog aan het akkoord met de gemeenten werkt het kabinet ook aan een klimaatakkoord met de provinciën verenigd in IPO.
5. De agrosectoren zien het belang van energiebesparing, gebruik en productie van duurzame energie en broeikasgasreductie. Niet alleen vanuit milieu en klimaatoptiek, maar ook vanuit de wetenschap dat de schaarste aan fossiele brandstoffen tot grote economische en politieke onrust in de wereld kan leiden.
6. De agrosectoren kunnen en willen met betrekking tot de doelstellingen uit Schoon en Zuinig een duidelijke voorbeeldrol vervullen. Via kennisuitwisseling tussen sectoren maken ondernemers kennis met collega's uit een andere sector en passen het geleerde toe op het eigen bedrijf. Ook ontstaan rondom de productie van duurzame energie nieuwe coalities tussen partners in het landelijk gebied en tussen die partners en de urbane omgeving.
7. Partijen zien mogelijkheden voor het uitwerken en realiseren van nieuwe samenwerkingsvormen op basis van 'win-win' in termen van energie en economie. Voorbeelden zijn benutting reststromen, restwarmte en rest-CO₂, de energieneutrale stal, combinatie co-vergisting met glastuinbouw en een ethanolfabriek, koppeling mestverwerking en kunstmestvervangers, productie groene energie uit mest, uit reststromen zonder mest, snoeihout geleverd door boeren voor lokale warmteopwekking enzovoorts.
8. Het Transitieplatform Groene Grondstoffen heeft een streefwaarde geformuleerd van 30% vervanging van fossiele grondstoffen door groene grondstoffen in 2030. Het efficiënter omgaan met die grondstoffen is vooral gericht op het zoveel mogelijk reduceren van de CO₂ uitstoot en op het zo goed mogelijk benutten van de economische kansen van het gebruik van biomassa. De biomassastromen kunnen volgens het Platform Groene grondstoffen in 2030 in totaal 519 PJ per jaar aan vermeden fossiele energie opleveren, wat overeen komt met een reductie van de CO₂-emissie met 34,7 Mton per jaar.
9. De overheidsvisie op de 'bio-based economy' (BBE) is in oktober 2007 naar de Tweede Kamer gestuurd. In deze visie geeft de Rijksoverheid aan dat Nederland een unieke uitgangspositie heeft voor een dergelijke economie: een sterke agrosector, een internationaal vermaarde chemie, uitmuntende havens en wereldtop kennisinstellingen. De visie geeft aan dat er grote hoeveelheden biomassastromen Nederland in- en uitgaan en dat er potenties zijn voor betere benutting van de reststromen uit deze biomassa.

10. Het transitieplatform Kas als Energiebron heeft zeer ambitieuze doelstellingen geformuleerd voor het jaar 2020. Zo moet in nieuw te bouwen kassen in 2020 klimaatneutraal geteeld worden en is het gebruik van fossiele energie daarbij sterk gereduceerd. In het programma Kas als Energiebron, een samenwerkingsverband tussen LNV en het bedrijfsleven, is tot nu toe aan zeven transitiepaden gewerkt: zonne-energie, aardwarmte, biobrandstoffen, teeltstrategieën/energiearme rassen, licht, duurzame(re) elektriciteit en duurzame(re) CO₂.

Partijen sluiten daarom een convenant met als titel:
Convenant Schone en Zuinige Agrosectoren

Artikel 1 Begripsbepalingen:

1. In dit convenant wordt verstaan onder:
  - a. Agrosectoren: de sectoren veehouderij, akkerbouw, tuinbouw open teelt, bloembollen, paddenstoelen, glastuinbouw, bos-, natuur- en landschapsbeheer, houtverwerkende industrie, voeding- en genotmiddelenindustrie, diervoederindustrie en verwerkers van reststromen uit die sectoren;
  - b. Primaire sectoren: de glastuinbouw, akkerbouw, tuinbouw open teelt en veehouderij en de bos, natuurterrein, landschap en houtketen;
  - c. Agro-industrie: de voeding- en genotmiddelenindustrie, diervoederindustrie en verwerkers van reststromen uit de agrosectoren;
  - d. Energiegebruik: het energetisch gebruik van energiedragers. Hieronder wordt niet verstaan het non-energetisch gebruik in de vorm van als grondstof ingezette energiedragers (feedstock).
  - e. energie-efficiency: de verhouding tussen de verkregen prestatie, dienst, goederen of energie, en de energietoevoer hiervoor. Daarbij kan het gaan om procesefficiëntie, ketenefficiëntie en duurzame energie.
  - f. energie-efficiencyverbetering: een toename van de energie-efficiëntie bij het eindgebruik ten gevolge van technologische, gedrags- en/of economische veranderingen.
  - g. duurzame energie: uit hernieuwbare energiebronnen opgewekte energie: energie opgewekt met installaties waarbij uitsluitend van hernieuwbare energiebronnen wordt gebruikgemaakt, alsmede het aandeel in calorische waarde van de met hernieuwbare energiebronnen in hybride installaties opgewekte energie die ook met conventionele energiebronnen werken.
  - h. gebruik van duurzame energie: gebruik van duurzame geproduceerde warmte, duurzaam geproduceerde elektriciteit en duurzaam geproduceerde (transport)brandstof (b.v. groen gas);
  - i. door agrosectoren geproduceerde duurzame energie: duurzame energie die onderdeel uitmaakt van het bedrijfsresultaat van een bedrijf binnen de agrosector.
2. Voor de toepassing van dit convenant telt gebruik van duurzame energie voor de eigen bedrijfsvoering, ongeacht de herkomst, als besparing op fossiele brandstof.
3. Voor de toepassing van dit convenant telt door agrosectoren geproduceerde duurzame energie mee als aandeel in de nationale hoeveelheid duurzame energie, los van de vraag of men deze energie voor eigen gebruik aanwendt of levert aan derden.

Artikel 2 Doel

Partijen willen bereiken dat de in dit convenant beschreven afzonderlijke inspannings- en resultaatsverplichtingen van rijksoverheid en de verschillende agrosectoren tot gezamenlijk resultaat hebben dat:

- a. In ieder geval de in het werkprogramma Schoon en Zuinig vastgelegde reductie van de broeikasgassen in 2020 wordt gerealiseerd, te weten ten minste 3.5 Mton CO₂-uitstoot/jaar ten opzichte van 1990 en een ambitie om de reductie uit te laten komen op 4.5 Mton CO₂-uitstoot/jaar;
- b. De in het werkprogramma Schoon en Zuinig vastgelegde reductie van overige broeikasgassen wordt gerealiseerd waarin het agro-aandeel 4.0 tot 6.0 Mton CO₂-equivalenten ten opzichte van 1990 zal zijn;
- c. De in het werkprogramma Schoon en Zuinig vastgelegde ambitie wordt gerealiseerd om in 2020 circa 200 PJ duurzame energie per jaar uit biomassa te produceren.
- d. Er in 2020 een verdubbeling is van de hoeveelheid windenergie geproduceerd door de agrosectoren zodat de totale omvang windenergie uit de agrosectoren dan circa 12 PJ bedraagt.

Artikel 3 Generieke convenantsafspraken

1. De onderscheiden agrosectoren zijn in dit convenant niet verantwoordelijk voor elkaars afspraken per agrosector zoals weergegeven in de artikelen 4, 5, 6, 7, 8 en 9 van dit convenant, tenzij een partij specifiek is genoemd.
2. De rijksoverheid streeft zoveel mogelijk naar een internationaal level playing field zodat concurrentieomstandigheden waarbinnen de doelstellingen moeten worden gehaald niet slechter zijn dan in het buitenland en de ondersteuning van innovaties, zoals dat wordt vastgelegd in de Innovatieagenda Energie van het kabinet, niet achterblijft.
3. De rijksoverheid start in 2008 een nationaal project om regelgeving en procedurele voorzieningen die realisatie van de doelstellingen van het werkprogramma Schoon en Zuinig en ook dit convenant in de weg staan of onnodig vertragen, te inventariseren en daarvoor oplossingen te zoeken en waar mogelijk te bieden. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om belemmeringen bij vergisting van reststromen op basis van de meststoffenwetgeving, afzetmogelijkheden voor digestaat, definities van afvalstoffen en/of vergunningverlening door Rijksoverheid, gemeenten en provincies. Maar het gaat ook om de realisatie van energie-efficiencyprojecten, innovatie t.b.v. de ontwikkeling van duurzame energie en de reductie van (overige) broeikasgassen. De Rijksoverheid betreft de agrosectoren bij de voortgang van het nationaal project. Partijen realiseren zich dat sommige belemmeringen te herleiden zijn tot EU-regelgeving waardoor de nationale invloed beperkt is.
4. De rijksoverheid betreft de andere bestuurslagen in Nederland zoveel mogelijk te bij de ontwikkelingen van het werkprogramma Schoon en Zuinig en stimuleert een pro-actieve houding bij bestuurders om mee te werken aan de implementatie van het programma inclusief het scheppen van ruimte voor innovatieve ondernemers.
5. De uitwerking en invoering van steunmaatregelen (als bedoeld in artikel 87 van het EG-verdrag) ter realisering van de doelstellingen van dit convenant, geschieden binnen de mogelijkheden en randvoorwaarden van het Europese steunkader.

Op enkele plaatsen in Nederland zoals hier in Achterberg wordt Miscanthus (olifantsgras) geteeld als biobrandstof voor groene warmte.

6. In het ontwikkelen van plannen voor een verdere vergroening van het belastingstelsel hanteert de Rijksoverheid als uitgangspunt dat zowel burgers als bedrijven gevrijwaard blijven van per saldo lastenverzwaringen. Binnen de lasten kunnen wel verschuivingen plaatsvinden met het oog op de vergroening.
7. De Rijksoverheid zal bij de ontwikkeling van innovatieprogramma's samenwerken met de betreffende sectoren, brancheorganisaties en onderzoeksinstituten. De innovatieprogramma's zijn vooral gericht op invulling van golf 2 en golf 3 zoals beschreven in het werkprogramma Schoon en Zuinig. De Rijksoverheid zal in de eerste helft van 2008 een innovatieagenda aan de Tweede Kamer aanbieden waarin de contouren voor de innovatie-ontwikkeling helder zijn gemaakt. De Rijksoverheid hanteert daarbij het uitgangspunt dat er voor innovatieprogramma's binnen ieder transitiethema (zoals b.v. Groene Grondstoffen, Kas als Energiebron of Duurzame Mobiliteit) een basisbudget van circa € 30 miljoen over de periode 2008 tot en met 2012, beschikbaar is. Daarnaast kiest de Rijksoverheid voor verdere investeringen in innovatie door selectieve ophoging van de basisbudgetten of budgetten per innovatieprogramma waarbij o.a. kosteneffectiviteit belangrijk is. Tot slot houdt de Rijksoverheid ongeveer 25 % van het innovatiebudget beschikbaar als vrije ruimte voor innovatieprogramma's die niet onder de eerste twee categorieën vallen maar wel meewerken aan de doelstellingen van Schoon en Zuinig.
8. De Rijksoverheid betreft de betreffende agrosectoren bij de inhoudelijke vormgeving van instrumenten en maatregelen die worden ingezet voor de realisatie van de doelen uit artikel 2.

Ook de bloembollensector zet zich in voor energiebesparing. De sector is een van de deelnemers aan het agroconvenant.

Artikel 4 Specifieke convenantsafspraken

Artikel 4.1 Biobased economy

9. De Rijksoverheid zet zich, binnen de financiële kaders en met inachtneming van het vijfde en zesde lid van dit artikel, in om energiebesparing en andere milieumaatregelen in de agrosectoren te stimuleren met de EIA en MIA-Vamil-instrumenten en de regeling Groen beleggen.
  10. Partijen richten zich op het verbinden van schakels in de keten, waarbij de agrosectoren streven naar verdere optimalisatie van de bedrijfsvoering, minimalisering van gebruik van grond- en hulpstoffen en beperking van onnodige transportbewegingen. Een ketenaanpak van samenwerking en innovaties binnen agrosectoren is gericht op energiebesparing en aanwenden van duurzame energie.
  11. De Rijksoverheid geeft in haar energiebeleid ruimte aan de ontwikkeling van decentrale en kleinschalige productie en aanwending van duurzame energie en houdt daar rekening mee bij de vormgeving van de energie-infrastructuur zoals ook beschreven in het Energierapport 2008 (smart grids).
-
1. De Rijksoverheid geeft in de overheidsvisie op de bio-based economy de verbinding en ketensamenwerking aan tussen de agrosectoren, de chemie en de logistiek, waarin de optimale waardebenutting (cascadering) van biomassa centraal staat. De biobased economy richt zich primair op de niet-voedsel toepassingen; transportbrandstoffen, chemicaliën, materialen en energie (elektriciteit en warmte). Daarbij is vastgelegd dat de wens tot een duurzame energievoorziening in Nederland niet mag leiden tot concurrentie met voedselproductie en afname van biodiversiteit.

Biogasreactoren bij de biogasinstallatie te Wanroij.

2. De beleidsagenda van de overheidsvisie Bio-based Economy heeft de volgende onderwerpen:
  - Bioraffinage als sleuteltechnologie.
  - Duurzame productie van biomassa wereldwijd.
  - Groen gas en duurzame elektriciteit.
  - Marktontwikkeling.
3. Met betrekking tot marktontwikkeling zal de Rijksoverheid het volgende ondernemen:
  - Verdere internationale samenwerking van overheden met het bedrijfsleven om een internationale markt te creëren voor groene grondstoffen en intermediaire producten. Nederland dringt in Europa aan op een gelijk speelveld op het gebied van biobrandstoffen en certificering van duurzame biomassa. Expliciete Europese inzet op en steun voor de ontwikkeling van internationale standaarden en normen is noodzakelijk. De huidige situatie, waarin sommige lidstaten via tendering en fiscale regelgeving hun biobrandstoffenmarkt afschermen, acht Nederland ongewenst.
  - De Europese marktontwikkeling van biobrandstoffen via verplichte bijmenging hangt af van het behalen van de duurzaamheidseisen/randvoorwaarden die de Europese Raad stelt bij de 10 %-doelstelling voor 2020. Dit betekent dat het niveau van het kwantitatieve doel onderhevig is aan een periodieke toetsing in Europees verband op duurzaamheid, kosteneffectiviteit en commerciële beschikbaarheid van een tweede generatie. Nederland zal bij de behandeling van de duurzaamheidsrapportages steeds haar standpunt ten aanzien van de genoemde

procentsdoelstelling bepalen. Deze stap-voor-stap benadering is de kern van de Nederlandse afweging tussen de doelstelling en de daaraan gekoppelde randvoorwaarden.

- Om de herkomst en duurzaamheid van biomassa te kunnen garanderen, zet Nederland zich in voor aanpak van certificering van biomassa op EU-niveau, zodat sprake is van een level playing field en meerjarige zekerheid voor ondernemers. Daarnaast is het van belang om de ontwikkeling en toepassing van tweede generatie biobrandstoffen in de EU te stimuleren, o.a. via R&D.
  - De Rijksoverheid wil groene grondstoffen opnemen in het Programma Duurzaam Inkopen, evenals in het programma 'De overheid als launching customer', dat de marktintroductie van innovatieve en duurzame producten tot doel heeft. Nagegaan wordt of ontwikkelingen zoals bioraffinage hierdoor bevorderd kunnen worden.
4. Genetisch Gemodificeerde Organismen (GGO)
- Onderzoek op het terrein van genetica (GGO en regulier) zal nodig zijn om hogere energiewaarde aan energiegewassen te geven en om ze aan te passen aan veeleisende groeiomstandigheden. Voorts kan overheidsbetrokkenheid nodig zijn bij GGO-toelatingen voor de non-food sector. Op dit moment is de acceptatie van GGO in Europa gering, hoewel niet op alle terreinen. Er is een geringe acceptatie van GGO-voedsel, omdat de consument weinig meerwaarde voor zichzelf ziet. Medische biotechnologie is wel breed geaccepteerd omdat de voordelen daarvan worden ervaren. GGO's voor non-food toepassingen lijken op minder weerstand te stuiten, zeker in termen van duurzaamheid. De Nederlandse overheid bereidt zich samen met Wageningen UR en The European Association for Bioindustrie (EuropaBio) voor op een eerste analyse van de huidige situatie en beziet op welke manier zij de GGO-discussie zo goed mogelijk vanuit Nederland in Europa kan gaan voeren.

Voor verdere uitwerking van de beleidsagenda wordt verwezen naar de tekst van de overheidsvisie Biobased Economy.

Artikel 4.2 Agrologistiek

Rijksoverheid en Platform Agrologistiek hebben het volgende overwogen:

1. Binnen het Innovatieprogramma Duurzame Logistiek (Connekt) werken bedrijfsleven en overheid aan een vermindering van het energiegebruik in de logistieke keten. Doelstelling is zoeken naar intelligente logistieke oplossingen en creëren van duurzame ketens volgens de principes "clusteren, verbinden en regisseren".
2. De inzet is erop gericht de bedrijfseconomische rentabiliteit en de effecten op duurzaamheid inzichtelijk te maken. Het Platform Agrologistiek, bestaande uit bedrijfsleven en overheid, werkt sinds 2001 aan de verbetering van logistiek van dieren en agroproducten. Vanuit het oogpunt van dierenwelzijn, milieu, mobiliteit en een vitale economie is een efficiënte en duurzame logistiek van belang.
3. Een duurzaamheidslabel maakt inzichtelijk hoeveel CO₂ de keten heeft weten te reduceren. Het gaat om een gezamenlijke inspanning van vervoerders en verladers om de supply chain zodanig duurzamer te maken dat dit ook vanuit een bedrijfseconomische invalshoek ondersteund kan worden. In de USA wordt het soortgelijke concept/label SmartWays met succes toegepast. Het is de bedoeling om dit label voor en door het bedrijfsleven, waaronder de agribusiness, in Nederland te ontwikkelen samen met het Innovatieprogramma Duurzame Logistiek.

Riet van het Lankheet-project: gehakseld en gepelleteerd. Hiermee kan door middel van verbranding duurzame energie worden opgewekt.

Artikel 4.3 Agrologistieke afspraken

In het kader van de uitvoering van het Actieplan Opschaling Agrologistiek (oktober 2007 verstuurd naar de Tweede Kamer) zijn de volgende acties gepland:

- Faciliteren van huidige en nieuwe pilotprojecten;
- Mondiale samenwerking met overheden en het bedrijfsleven;
- Logistieke leerervaringen uit de agrosector inbrengen in het onderwijs;
- Branche gerichte aanpak (samen met het Innovatieprogramma Duurzame Logistiek en branches) worden ondernemingen doorgelicht op logistieke besparingsmogelijkheden.

1. Op basis van de becijferde effecten van de huidige projecten van het Platform Agrologistiek (bron: Monitoring Pilotprojecten Agrologistiek, Buck Consultants International, 2007), alsmede ervaringen uit soortgelijke programma's is een inschatting gemaakt van de potentiële effecten van het Actieplan Agrologistiek. Rijksoverheid en Platform Agrologistiek gaan op basis van die aanname de besparing stimuleren van naar schatting veertien miljoen wegkilometers tot en met 2010. Dit staat gelijk aan een vermeden CO₂-uitstoot van 12.000 ton.
2. Het duurzaamheidslabel wordt voor en door het bedrijfsleven, waaronder bedrijven uit de agribusiness, in Nederland ontwikkeld. Via het Innovatieprogramma Duurzame Logistiek en het Platform Agrologistiek wordt hierin gefaciliteerd.

Afspraken per afzonderlijke agrosector

Artikel 5 Agro-industrie

Artikel 5.1 Besparing

1 Het convenant MJA-3 is in juli 2008 ondertekend.

Rijksoverheid en FNLI hebben het volgende overwogen:

1. In de Voedings- en genotsmiddelenindustrie (VGI) zullen ongeveer 200 midden en middengrote bedrijven in de zuivel, vleesverwerking, margarine, oliën en vetten, koffiebranderijen, groente- en fruitverwerking, cacao, aardappelverwerking en de meelfabricage meedoen aan het separate convenant Meerjarenafspraken energie-efficiency 3 (MJA-3)¹.
2. Deelnemers in de MJA-3 spannen zich binnen het convenant MJA-3 in om gemiddeld voor de gezamenlijke ondernemingen voor hun betrokken inrichtingen 30 procent energie-efficiëntieverbetering te bereiken in de periode 2005-2020. NB: Door rekening te houden met de in het kader van de reeds gerealiseerde energie-efficiëntieverbetering in de periode 1998-2005 van gemiddeld 15 procent, komt de besparing neer op 45 procent in de periode 1998-2020.
3. Voor de volledige tekst wordt verwezen naar de MJA-3.

Artikel 5.2 Afspraken besparing agro-industrie

1. De Nevedi spreekt de intentie uit toe te willen treden tot het MJA-3 en zal dat toetredingsproces zo spoedig mogelijk starten.
2. De Nevedi onderzoekt, al dan niet met steun binnen MJA-3, naar mogelijkheden voor meer efficiënte benutting van de totale energie, zoals bijvoorbeeld restwarmte.
3. Grote en energie-intensieve bedrijven uit de voedings- en genotsmiddelenindustrie waaronder bierbrouwerijen en suikerindustrie (thans deelnemers aan het convenant benchmarking energie-efficiency) streven naar spoedige toetreding tot de MJA-3.

Artikel 5.3 Duurzame energie

Rijksoverheid, FNLI, PA en NEVEDI hebben het volgende overwogen:

1. In het werkprogramma Schoon en Zuinig staat beschreven: 'Door optimaal gebruik van alle biomassa, bijproducten en reststromen uit de primaire sectoren, en de verwerkende industrie kan de totale agroketen in 2020 circa 200 PJ aan hernieuwbare energie produceren.'
2. De Voedings- en Genotsmiddelenindustrie (hierna VGI) beschikt over een groot aantal bijproducten en reststromen, waarvan een deel in beginsel kan worden ingezet voor de opwekking van duurzame energie. Cascadering is het uitgangspunt bij verwerking van reststromen. Daardoor kunnen reststromen hoogwaardig worden ingezet, worden de kosten voor afvalverwerking waar mogelijk gereduceerd en wordt er een alternatief geboden voor biomassa. De diervoederindustrie is de belangrijkste verwerker van bijproducten en reststromen uit de VGI.
3. Voor de volksgezondheid en diergezondheid is een gedegen risicobeoordeling van diervoedergrondstoffen noodzakelijk. Reststromen met een hoog risicoprofiel worden niet ingezet voor de productie van diervoeder en komen in aanmerking voor de productie van duurzame energie.
4. FNLI, PA en NEVEDI willen een bijdrage leveren aan de doelstelling voor duurzame energie, door te stimuleren dat een groter aandeel van de beschikbare reststromen en bijproducten uit de levensmiddelenindustrie die niet tot een hogere waarde in de diervoederindustrie kunnen worden

De oppervlakte aan staldaken kan worden gebruikt voor zonne-energie.

Artikel 5.4 Afspraken: duurzame energie

gebruikt, voor energieopwekking aangewend kunnen worden. Onderzoek naar betere afstemming tussen vraag en aanbod is daarbij nodig.

5. Rijksoverheid, FNLI, PA en Nevedi erkennen dat de Stimuleringsregeling Duurzame Energieproductie (SDE) voor vergisting van reststromen nodig kan zijn om een tijdelijke onrendabele top bij de productie te compenseren en grootschalige vergisting te realiseren.
  6. Rijksoverheid, FNLI, PA en LTO-Nederland erkennen dat tweede generatie biobrandstof een betere milieuprestatie levert en achten het van groot belang om de ontwikkeling en toepassing van tweede generatie biobrandstoffen in de EU te stimuleren, o.a. door onderzoek en innovatie.
1. De FNLI zet zich in om met name die reststromen en bijproducten uit de levensmiddelenindustrie die een hoog risicoprofiel hebben (risicovolle reststromen) en reststromen die op dit moment nog niet worden benut aan te wenden voor de productie van duurzame energie al dan niet door derden. Het streven is deze reststromen volgens het eerdergenoemde cascaderingsprincipe aan te wenden. Het wordt aan de technologische ontwikkelingen en de markt overgelaten of deze duurzame energie zal bestaan uit duurzame elektriciteit, duurzame warmte, groen gas of duurzame transportbrandstof.
  2. PA en FNLI zetten zich in voor de verwerking van risicovolle reststromen zoals beschreven in lid een tot verschillende soorten duurzame energie.

Windmolens en akker in Noordoostpolder. Bij de oogst ontstaan reststromen die als biomassa kunnen worden ingezet, onder andere voor de productie van duurzame energie.

3. PA en FNLI zetten zich in voor de verwerking van hoogwaardige reststromen en bijproducten uit de VGI op basis van cascaderingsprincipes waardoor ook een (nog onbepaald) deel van die biomassa kan worden verwerkt tot duurzame energie.
4. PA en FNLI zetten zich in om in 2020 door de inzet van de stromen zoals beschreven onder lid één, twee en drie zoveel mogelijk duurzame energie te produceren. Het potentieel daarvan is op basis van een eerste wetenschappelijke verkenning ingeschat op 75 tot 125 PJ.
5. PA en FNLI zetten zich in voor de productie en het gebruik van duurzame biomassa als grondstof, inclusief biobrandstoffen. Hierbij zijn de duurzaamheidscriteria van de commissie Cramer uitgangspunt. Verdere toepassing van deze criteria zullen in dialoog met de rijksoverheid nader worden uitgewerkt.
6. De rijksoverheid zet zich, rekening houdend met de wettelijke bijmengplicht, in voor een beheerste introductie van biobrandstoffen zodat zo min mogelijk versturende effecten optreden op de markten waarin diverse levensmiddelensectoren hun grondstoffen betrekken.
7. De Rijksoverheid spant zich in om, in overleg met partijen in de agroindustrie, de Stimuleringsregeling Duurzame Energieproductie (SDE) zo spoedig mogelijk in te zetten voor vergoeding van de onrendabele top van vergisting van reststromen uit de levensmiddelen- en diervoederindustrie. Bij het

bepalen van eventuele SDE-inzet wordt rekening gehouden met criteria zoals toekomstperspectief, innovatie, duurzaamheid en kosteneffectiviteit.

8. Nevedi zet, zo mogelijk al in 2009, met steun van de rijksoverheid onder de voorwaarden zoals vastgelegd in artikel 3, een verkenning uit naar de mogelijkheden voor de productie van duurzame energie binnen hun bedrijven.

Artikel 5.5 Afspraken: overige broeikasgassen

Nevedi werkt mee en draagt, net als de rijksoverheid conform de voorwaarden zoals vastgelegd in artikel 3, bij aan onderzoek naar veevoeders en de mineralenkringloop waardoor de uitstoot van broeikasgassen kan verminderen.

Artikel 5.6

Rijksoverheid en agroindustrie zullen de afspraken uit artikel 5.4 en 5.5 van dit convenant conform het bepaalde in artikel 12 uitwerken in jaarwerkprogramma's.

Artikel 6 Primaire sectoren: glastuinbouw Artikel 6.1

Rijksoverheid en glastuinbouwsector hebben het volgende overwogen:

1. Nederland heeft een groot aandeel in de internationale handel in tuinbouwproducten. De glastuinbouw heeft een productiewaarde van meer dan vijf miljard euro en levert een belangrijke bijdrage aan de Nederlandse export en betalingsbalans. Het aantal glastuinbouwbedrijven daalt sterk (in 2006 met 6,8%), maar door schaalvergroting (vooral bij glasgroentenbedrijven) blijft het totale kasoppervlak ongeveer constant (rond de 10.500 ha).
2. Sinds 1980 is de energie-efficiëntie van de glastuinbouw sterk verbeterd. De glastuinbouwsector gebruikte in 2006 56% minder primaire brandstof per eenheid product dan in 1980 en zal op basis van het GLAMI-convenant in 2010 65 % energie-efficiëntie t.o.v. 1980 bereikt hebben.
3. De energievraag van glastuinbouwbedrijven wordt momenteel vooral bepaald door de behoefte aan kasverwarming, kaskoeling, CO₂-bemesting en groeilicht (intensivering van de teelt).
4. De groeiende vraag naar warmte, elektriciteit (licht en koeling) en CO₂ wordt vaak ingevuld met WKK-installaties (warmte-kracht koppeling). Deze WKK-installaties leveren ook elektriciteit voor met name piekmomenten op de elektriciteitsmarkt. Het opgestelde WKK-vermogen in de glastuinbouw is enorm toegenomen (van zo'n 1000 MWe in 2004 naar 2750 MWe in 2008) en heeft daardoor in Nederland geleid tot energie-efficiëntieverbetering en daardoor tot CO₂-emissiereductie. WKK's stoten naast CO₂ ook in mindere mate koolwaterstoffen uit.
5. De volgende stap in de transitie naar een nog duurzame(re) bedrijfsvoering bestaat, naast verdergaande energie-efficiëntieverbetering, uit het vervangen van de primaire brandstof (meest aardgas) door duurzame energie zoals zonne-energie, aardwarmte en biobrandstoffen. Daartoe werken Productschap Tuinbouw, LNV en bedrijfsleven vanaf 2003, middels het programma Kas als Energiebron, aan de ambitie dat in nieuw te bouwen kassen vanaf 2020 (economisch rendabel) klimaatneutraal geteeld kan worden.
6. CO₂-emissie-handel wordt beschouwd als geschikt middel om bedrijven een prikkel te geven om de CO₂-uitstoot te verminderen. Rijksoverheid en glastuinbouwsector hebben afgesproken voor de glastuinbouwbedrijven die niet deelnemen aan het EU-ETS een systeem van CO₂-emissiehandel op te zetten.

Bio-WKK bij glastuinbouwcomplex in Berlikum. Door middel van de verbranding van hout wordt zo'n 1.15 MWe, 5.3 MWth aan duurzame energie geproduceerd.

Artikel 6.2 Afspraken glastuinbouw

7. De basis (drijvende kracht) van de energietransitie wordt in de kern gevormd door de ontwikkeling en verspreiding (onderwijs, overdracht en toepassing) van (nieuwe) kennis en innovaties en de mogelijkheden om deze op bedrijfs-economisch verantwoorde wijze in de bedrijfsvoering te implementeren.
  8. Intensivering van de productie blijft een zeer belangrijke factor en uiteindelijk zal het economisch rendement dat met de energie-efficiëntieverbetering en het aandeel duurzame energie te behalen is van bepalende invloed zijn op het bereiken van de doelstellingen.
  9. In het werkprogramma Schoon en Zuinig is opgenomen dat de groei van het aantal hectares (semi) gesloten kas in 2011 zal leiden tot een aandeel van 7 % (700 ha) en in 2020 tot circa 25 % van het totale areaal (ca 10.000 ha.) en dat de ambitie is om met de maatregelen en instrumenten in 2020 circa 45 % uitstoot broeikasgasemissies t.o.v. 1990 te hebben gereduceerd.
1. Rijksoverheid en glastuinbouwsector hanteren als uitgangspunt het versterken van het dynamische energietransitieproces naar een duurzame(re) bedrijfsvoering (people, planet en profit) zonder dat de concurrentiepositie wordt geschaad.
  2. De glastuinbouwsector streeft ernaar dat er vanaf 2020 in nieuw te bouwen kassen (economisch rendabel) klimaatneutraal geteeld kan worden en dat in nieuw te bouwen kassen in 2020 het gebruik van primaire brandstof sterk is gereduceerd.

Demonstratiemodel van de elektriciteitproducerende kas te Wageningen. De glastuinbouwsector zet zich in voor energiebesparing en de toepassing van duurzame energie. Meer informatie op: www.kasalsenergiebron.nl

3. In 2020 is de glastuinbouwsector leverancier van duurzame warmte en duurzame elektriciteit.
4. De glastuinbouwsector realiseert in 2020 een totale emissiereductie (inclusief de inzet van WKK) van minimaal 3.3 Mton CO₂-emissiereductie per jaar ten opzichte van 1990. Hiervan wordt door de inzet van WKK zo'n 2.3 Mton door de glastuinbouw op nationaal niveau gerealiseerd en circa 1 Mton gerelateerd aan de teelt.
5. De ambitie is een totale emissiereductie (inclusief de inzet van WKK) van minimaal 4.3. Mton CO₂-emissiereductie per jaar in 2020 ten opzichte van 1990. Hiervan wordt door inzet van WKK zo'n 2.3 Mton door de glastuinbouw op nationaal niveau gerealiseerd. De andere 2 Mton wordt binnen de sector zelf gerealiseerd.
6. De glastuinbouwsector streeft naar gemiddeld 2% energie-efficiëntieverbetereing per jaar tot aan 2020.
7. De glastuinbouwsector streeft naar een aandeel duurzame energie van 4% in 2010 en een aandeel duurzame energie van 20% in 2020. Dit kan afhankelijk van de ontwikkeling van het energiegebruik neerkomen op ca. 5 PJ in 2010 en ca. 25 PJ in 2020 uitgaande van het energiegebruik in 2006.
8. De glastuinbouwsector streeft naar 700 hectare semi-gesloten kassen in 2011 (circa 7% van het totale areaal).

Artikel 6.3 Aanpak

1. Voor het bereiken van de doelstellingen werkt de rijksoverheid samen met de glastuinbouwsector volgens de bestaande programma-aanpak (Kas als Energiebron) en organisatie via het transitieplatform Kas als Energiebron. Jaarlijks wordt er door de rijksoverheid samen met de sector hierbinnen een jaarwerkplan opgesteld waarin o.a. de keuze voor, en het inhoudelijk vormgeven van, de instrumenten en maatregelen vanuit de samenhang tussen de verschillende fasen in het innovatieproces (van innovatie tot en met grootschalig toepassing) wordt bepaald.
2. De ministeries van VROM en LNV zullen zich voor de glastuinbouwsector inspannen om bij de Europese Commissie verlenging van het verlaagde energiebelastingtarief voor de periode na 2010 te bepleiten. Daarbij zal de tegenprestatie voor de jaren 2011 en 2012 bestaan uit het glastuinbouw CO₂-handelssysteem.
3. De rijksoverheid ondersteunt de glastuinbouwsector bij de realisatie van meer glastuinbouw- WKK-vermogen en zet daarbij o.a. in op verzwaring van het elektriciteitsnet, balanshandhaving, marktkoppeling en op de aansluiting van WKK's.
4. De rijksoverheid voert beleid ten aanzien van het reduceren van koolwaterstofemissies uit WKK-gasmotoren via het Besluit EmissieEisen Stookinstallaties – B (BEES-B).
5. De rijksoverheid ondersteunt de glastuinbouw bij de ontwikkeling van het CO₂-sectorsysteem en spant zich in ten aanzien van de koppeling van dit systeem aan het EU-ETS vanaf 2013.
6. De rijksoverheid spant zich, binnen de financiële kaders, in voor het behoud van de mogelijkheden voor de glastuinbouw om gebruik te kunnen maken van bestaande interdepartementale (energie-)stimuleringsregelingen. Daarnaast spant de Rijksoverheid zich in voor deelname van de glastuinbouw aan een mogelijke nieuwe stimuleringsregeling voor duurzame warmte, bijvoorbeeld met mogelijkheden voor een aardwarmtegarantievoorziening.
7. De rijksoverheid verkent samen met de glastuinbouwsector de mogelijkheden voor energie-efficiëntieverbetering door middel van ketenefficiëntie.

Artikel 6.4 Financiële afspraken 2007 tot en met 2012

1. Voor het behalen van de doelstellingen is voor de periode 2007 tot en met 2012 een totaal aan financiële middelen begroot van circa € 1.363 mln (totale investeringen door bedrijven, Productschap Tuinbouw en Rijksoverheid).
2. Van het bedrag genoemd in lid één is begroot dat € 258 mln ten laste van de rijksoverheid zou moeten komen. Hiervan komt in ieder geval € 203 mln ter beschikking via de LNV-begroting inclusief de € 58 mln extra impuls uit het werkprogramma Schoon en Zuinig. Daarnaast onderzoekt het ministerie van EZ de mogelijkheden voor een aardwarmte- garantievoorziening met een omvang van € 5 mln. Voor innovatie is uitgegaan van een bedrag van € 50 mln waarvan met inachtneming van het bepaalde in artikel 3 lid zeven € 30 mln gereserveerd is voor het thema Kas als Energiebron. Het eventueel beschikbaar komen van extra middelen is afhankelijk van de verdeling van het resterende budget uit de innovatieagenda op basis van de daarin vermelde criteria.
3. Een bedrag van € 21,5 mln komt ten laste van het Productschap Tuinbouw.

Satellietgestuurde tractor bij de Rusthoeve op Colijnsplaat. De satellietgestuurde tractor maakt het mogelijk om preciezer te bemesten.

Artikel 7 Primaire sectoren: akkerbouw, tuinbouw open teelt en veehouderij (hierna ATV)

Artikel 7.1

4. Een bedrag van circa € 1.083 mln komt ten laste van glastuinbouwondernemingen (de bedrijven) via deelname aan (subsidie)projecten en investeringen in WKK (€ 683 mln).

Rijksoverheid en ATV-sector hebben het volgende overwogen:

1. De ATV-sector heeft een belangrijke bijdrage heeft in de Nederlandse export. Daarnaast wordt deze sector internationaal erkend als innovatief en vooruitstrevend.
2. Rijksoverheid en ATV-sector zien het belang van energiebesparing, productie van duurzame energie en broeikasgasreductie. Niet alleen vanuit milieu- en klimaatsoptiek, maar ook vanuit de wetenschap dat de schaarste aan fossiele brandstoffen tot grote politieke onrust in de wereld kan leiden.
3. De ATV-sector kan een belangrijke rol spelen in de productie van duurzame energie (wind, zon en biomassa).
4. De ATV-sector heeft een belangrijk aandeel in de nationale emissie van overige broeikasgassen methaan en lachgas.
5. De ATV-sector heeft in Nederland, tegen de internationale trend van groeiende emissies van broeikasgassen in, een daling van 17% broeikasgasemissie t.o.v. 1990 bewerkstelligd. Deze prestatie is onder meer tot stand gekomen door een voortdurend verbeterde genetische aanleg van de Nederlandse veestapel, een efficiëntere voeding van het vee en het mineralen en

mestmanagement. De methaan uitstoot is daardoor aanzienlijk lager geworden. Daarnaast heeft de verlaging van kunstmestgift op landbouwgronden een reducerend effect gehad op de emissie van lachgas.

6. In het werkprogramma Schoon en Zuinig is de verwachting uitgesproken dat veehouderij en akkerbouw in 2020 40 PJ duurzame energie zullen produceren en dat de landbouwsector een bijdrage zal leveren aan vergroting van het aandeel windenergie op land.
7. In het werkprogramma Schoon en Zuinig is ook uitgesproken dat in de energie-intensieve veehouderijsectoren zoals pluimveehouderij, varkenshouderij en kalversector nog aanzienlijke energiebesparingen zullen worden gerealiseerd.
8. Rijksoverheid en ATV-sector erkennen dat de ontwikkeling van het mestbeleid een sterke relatie heeft met het welslagen van vooral de doelstellingen op het gebied van duurzame energie en reductie overige broeikasgassen. Rijksoverheid en ATV-sector erkennen ook dat de positie van de EU op cruciale onderdelen hierin bepalend is en dat het nodig is dat Rijksoverheid de ATV-sector betreft bij de strategische agenda.
9. Rijksoverheid en ATV-sector erkennen dat co-vergisting van mest een belangrijke ontwikkeling is voor de realisatie van de doelstellingen van artikel 7 van dit convenant. Enerzijds omdat daarmee duurzame energie kan worden geproduceerd in de vorm van warmte, elektriciteit of groen gas, maar anderzijds ook omdat het leidt tot methaanreductie en mogelijkheden biedt voor minder kunstmestgebruik en daarmee tot minder energie-intensieve kunstmestproductie.

Artikel 7.2 Generieke afspraken

1. De emissie veroorzaakt door direct energiegebruik (gas, olie en elektra) in de ATV-sector is door sectorale ontwikkelingen en energie-efficiëntieverbetering in 2020 verminderd met circa 60 % t.o.v. 1990.
2. De ATV-sector streeft naar de productie van duurzame energie van 63 PJ in 2020 (gelijk aan een vermeden CO₂-uitstoot van 3.0 Mton/jaar).
3. De emissie van overige broeikasgassen uit de ATV-sector is door sectorale ontwikkelingen, gerichte reductiemaatregelen en gedeeltelijke omzetting van mest in duurzame energie in 2020 verminderd met circa 25 tot 30 % ten opzichte van 1990, gelijk aan een vermeden uitstoot van 4.0 a 6.0 Mton/jaar. De ATV-sector kiest verder als inzet om in 2020 binnen de EU de laagste uitstoot overige broeikasgassen per liter melk te realiseren.

Artikel 7.3 Specifieke afspraken besparing

1. De ATV-sector streeft naar een verdere reductie van het gebruik van fossiele energie van gemiddeld 2 % per jaar tot aan 2020 in alle landbouwsectoren door toepassing van energiebesparingsmaatregelen zoals zuinigere apparatuur, een zuiniger machinepark, isolatie, efficiëntieverhoging en inzet van duurzame energie.
2. Uiterlijk in 2010 zijn er in alle plantaardige en dierlijke sectoren meerjarenafspraken om jaarlijks ten minste 2 % energiebesparingen (energie per eenheid product) te realiseren.
3. De Rijksoverheid zet zich, met inachtneming van artikel 3, vijfde, zesde en zevende lid van dit convenant, in om innovatieve energiebesparende maatregelen in de plantaardige sectoren ook via de EIA/MIA-Vamil te subsidiëren.

Productie van duurzame energie door middel van mestvergisting in Alphen aan de Rijn.

Artikel 7.4 Specifieke afspraken duurzame energie

4. De Rijksoverheid zet zich, met inachtneming van artikel 3 vijfde, zesde en zevende lid van dit convenant, in om investeringen in energie besparende maatregelen in bestaande stallen via de EIA te stimuleren.
  5. De Rijksoverheid zet zich, met inachtneming van artikel 3 zevende lid van dit convenant, in voor innovatiebevordering t.b.v. het ontwerp van duurzame stallen en systemen in de plantaardige sectoren, waarbij energiezuinigere toepassingen en directe besparing op fossiele energie meer nadruk krijgen.
  6. De Rijksoverheid verkent de mogelijkheden voor energie-efficiencyverbetering buiten de poort door middel van ketenefficiency.
-
1. De ATV-sector streeft naar de opwekking van 1.500 miljoen m³ (aardgas eq.) biogas (uit ca. 400 installaties). Deze duurzame energie wordt opgewekt via (co)vergisting van mest met vergistbare biomassastromen, mits hiervan is vast komen te staan dat er geen landbouw- en milieukundige bezwaren tegen bestaan. Met het biogas kan duurzame elektriciteit en duurzame warmte geproduceerd worden en het biogas kan worden ingezet als transportbrandstof. Door de inzet van biogas ontstaat een mogelijke productie van duurzame energie van circa 48 PJ per jaar in 2020.
  2. De ATV-sector streeft naar een verdubbeling in 2020 van het aantal windturbines op grond binnen hun sector en houdt hierbij rekening met beleid ten aanzien van landschappelijke inpassing van windturbines, zoals dat uit de landelijke visie voor windenergie zal volgen. Daarnaast streeft de sector naar vervanging van de helft van de bestaande windturbines door turbines met

Verbranding van pluimveemest voor de productie van duurzame energie in Moerdijk

een hogere productie. De totale productie aan windenergie met nieuwe en vervangen windturbines komt op basis van deze ambities in 2020 uit op circa 3,5 miljard kWh per jaar, gelijk aan circa 12 PJ per jaar.

3. Door verbranding van 2/3 van de nationale hoeveelheid pluimveemest ontstaat een duurzame energieproductie van circa 2 PJ in 2020.
4. De energie-intensieve veehouderij (pluimvee, varkens en kalveren) streeft in 2020 op 20% van de bedrijven naar volledige overschakeling op gebruik duurzame elektra zoals biomassa, zonneboilers voor warmte en/of kleine windmolens en zonnepanelen voor eigen elektragebruik. Aldus ontstaat een productie aan duurzame energie voor eigen gebruik van circa 1 PJ per jaar in 2020.
5. De Rijksoverheid steunt de ontwikkeling van duurzame energie zoals co-vergisting van mest en windenergie binnen de mogelijkheden van de Subsidieregeling voor Duurzame Energie (SDE), rekening houdend met criteria zoals toekomstperspectief, innovatie, duurzaamheid en kosteneffectiviteit. Jaarlijks zal de Rijksoverheid nagaan hoe de kosteneffectiviteit zich ontwikkelt zodat de vergoeding daarop zonedig kan worden aangepast.
6. De Rijksoverheid streeft er, met inachtneming van artikel 3 vijfde en zesde lid van dit convenant, op termijn naar via de regeling Groen Beleggen innovatieve covergisting te stimuleren, waarbij een aanmerkelijk hoger rendement gehaald wordt door het gebruik van restwarmte.

7. De Rijksoverheid ontwikkelt samen met de ATV-sector, met inachtneming van artikel 3 vijfde, zesde en zevende lid van dit convenant, een innovatieprogramma op het gebied van mestverwerking en covergisting ten behoeve van de productie van duurzame energie.
8. De Rijksoverheid zal bij de onderhandelingen voor het vierde actie programma Nitraatrichtlijn zich inspannen wet en regelgeving inzake producten van mestverwerking en covergisting waar mogelijk te (doen) te versoepelen.
9. De Rijksoverheid streeft naar groengas toepassingen en levering op het gasnet.

Artikel 7.5 Specifieke afspraken overige broeikasgassen

1. De melkveehouderijsector streeft naar het in de Europese Unie bereiken van de laagste emissie aan overige broeikasgassen per liter melk.
2. De melkveehouderijsector streeft naar reductie van tenminste 5 % methaanemissie per melkkoe in 2020 t.o.v. 2007 door inzet op rantsoenoptimalisatie die rekening houdt met de emissie van methaan en door gebruik specifieke voederadditieven.
3. De melkveehouderij en varkenssector streven ernaar dat in 2020 25% van de mest wordt gescheiden, waardoor er minder kunstmest nodig is en een reductie (van 15 %) van de methaanemissie vanuit de mestopslag gerealiseerd wordt.
4. De pluimveesector streeft naar verbranding van 2/3 van de pluimveemest met als gevolg een reductie van methaanemissie uit opslag.
5. De ATV-sector (veehouderij: voor zover grondgebonden veehouderij) ontwikkelt projecten in het kader van precisielandbouw om daarmee emissies uit mest, kunstmest en gewasbeschermingsmiddelen te verminderen.
6. De ATV-sector (voor zover grondgebonden veehouderij) streeft in 2020 naar een vervanging van 50% van de kunstmest door meststoffen met 50% lagere emissie bij productie en aanwending.
7. De Rijksoverheid en de ATV-sector zullen in 2009 samenwerkingsprojecten in de keten starten om de uitstoot van broeikasgassen te verminderen.
8. De rijksoverheid zal in overleg met de ATV-sector een systeemanalyse maken van de landbouwkundige en milieueffecten van verruimde toepassingsmogelijkheden voor producten uit digestaat.
9. De rijksoverheid zet zich, met inachtneming van artikel 3, vierde en vijfde lid van dit convenant, in voor medefinanciering van een innovatieprogramma precisielandbouw en bemestingsproeven van klimaatvriendelijke meststoffen.
10. De rijksoverheid zet zich, met inachtneming van artikel 3, vijfde, zesde en zevende lid van dit convenant, in voor medefinanciering in de periode 2008-2011 van een innovatieprogramma op proefboerderijen klimaatvriendelijke meststoffen.
11. De rijksoverheid zet zich, met inachtneming van artikel 3, vijfde, zesde en zevende lid van dit convenant, in voor medefinanciering van een innovatieprogramma t.b.v. de ontwikkeling van "emissiearm veevoeder" in de periode 2008 – 2011.
12. Rijksoverheid en ATV-sector zullen de afspraken uit artikel 7 van dit convenant conform het bepaalde in artikel 12 uitwerken in jaarwerkprogramma's.

Windturbines als onderdeel van het boerenlandschap.

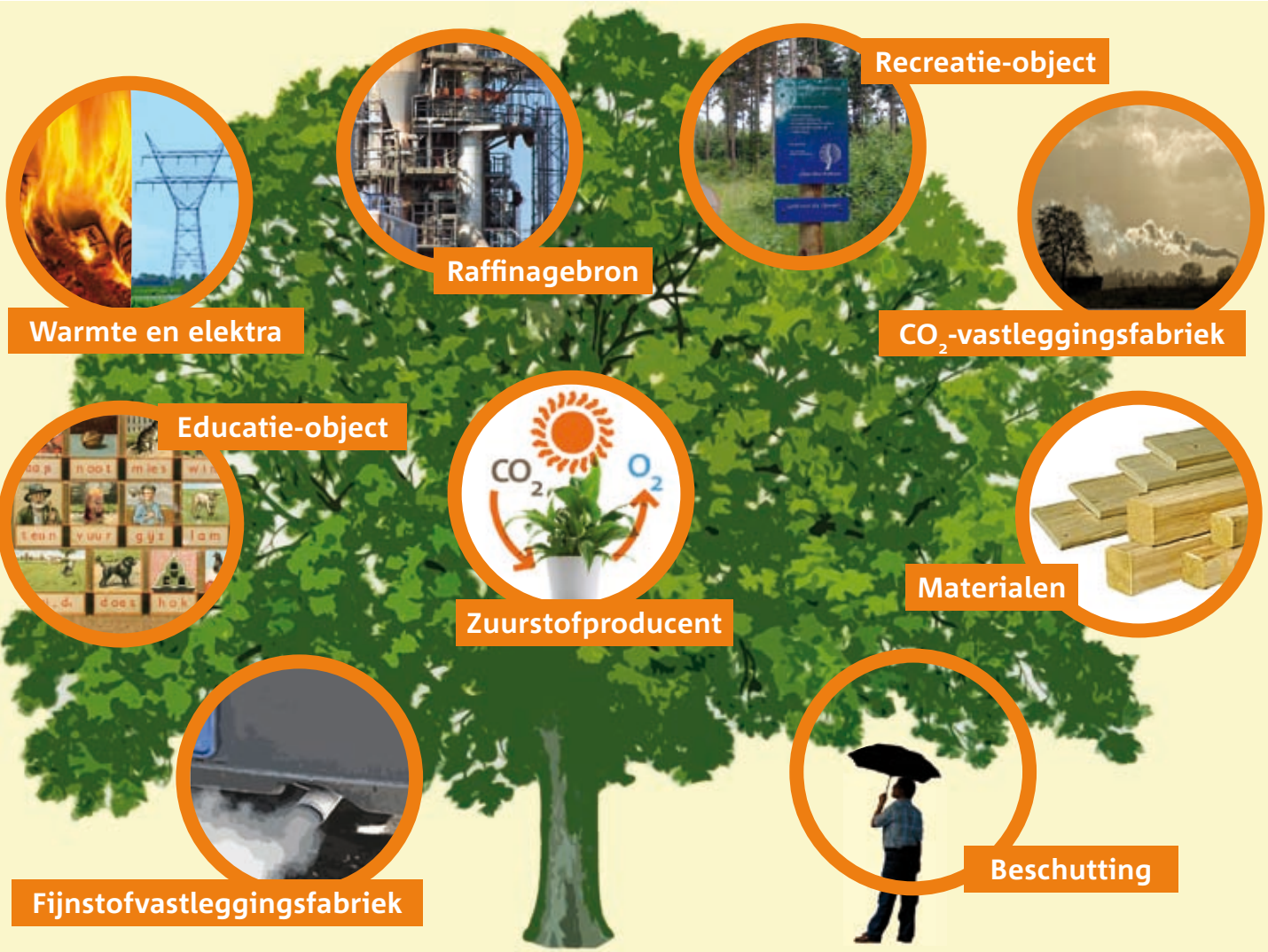
Artikel 8 Primaire sectoren: bloembollen-bolbloemen en paddenstoelen (Hierna BBP-sector)

Artikel 8.1

Rijksoverheid en BBP-sector hebben het volgende overwogen

1. Nederland heeft een dominante positie in de productie en handel van bloembollen in de wereld. Volgens het CBS omvat het areaal bloembollen in 2007 circa 23.650 ha. De Nederlandse paddenstoelensector is de vierde producent ter wereld. In totaal waren er in 2007 ongeveer 230 bedrijven. De teeltoppervlakte in 2007 was circa 70 hectare.
2. Door de uitvoering van de eerste meerjarenafspraken energie (1995-2006) is de energie-efficiëntie van de BBP-sector de laatste jaren sterk verbeterd. De bloembollen/bolbloemensector gebruikte in 2006 24,8% minder primaire brandstof per eenheid product dan in 1995, de paddenstoelensector 25%. Het aandeel duurzame energie in het totale energieverbruik in 2006 was 3,1 % voor de bloembollen/bolbloemensector en 2,8% voor de paddenstoelensector.
3. Voor de periode 2007-2011 zijn er met de sectoren nieuwe meerjarenafspraken energie afgesloten met als doel een verdere verbetering van de energie-efficiëntie en het vergroten van het aandeel duurzame energie.
4. De basis (drijvende kracht) van de energietransitie in de sectoren wordt in de kern gevormd door de ontwikkeling en verspreiding (onderwijs, overdracht en toepassing) van (nieuwe) kennis en innovaties en de mogelijkheden om deze op bedrijfseconomisch verantwoorde wijze in de bedrijfsvoering te implementeren.

De boom biedt naast de grondstof voor de productie van duurzame energie in de vorm van hout tal van andere (duurzame) toepassingen.

Artikel 8.2 Generieke afspraken

5. Intensivering van de productie blijft een zeer belangrijke factor en uiteindelijk zal het economisch rendement dat met de energie-efficiëntieverbetering en het aandeel duurzame energie te behalen is van bepalende invloed zijn op het bereiken van de doelstellingen.
1. Rijksoverheid en BBP-sector zijn het eens over het uitgangspunt van het versterken van het dynamische transitieproces naar een duurzame(re) bedrijfsvoering (people, planet en profit) zonder dat de concurrentiepositie wordt geschaad.
2. De bloembollen/bolbloemensector heeft als doel met de huidige meerjarenafspraken (2007-2011) een energie-efficiëntieverbetering van 2,2% per jaar te realiseren en een aandeel duurzame energie van 6,4% in 2011 (0,4% per jaar).
3. De paddenstoelensector heeft als doel met de huidige meerjarenafspraken (2007-2011) een energie-efficiëntieverbetering van 2,5% per jaar te realiseren en de rendabele opties voor duurzame energie toe te passen.
4. De BBP-sector heeft de ambitie om in nieuwe bedrijven vanaf 2020 (economisch rendabel) klimaatneutraal te kweken en te telen.

Artikel 8.3 Aanpak

1. Voor het bereiken van de doelstellingen werkt de Rijksoverheid samen met de BBP-sector volgens de bestaande programma-aanpak (MJA-e). Jaarlijks wordt er door de Rijksoverheid samen met de BBP-sector hierbinnen een jaarwerkplan opgesteld waarin o.a. de keuze voor, en het inhoudelijk vormgeven van, de instrumenten en maatregelen vanuit de samenhang tussen de verschillende fasen in het innovatieproces (van innovatie tot en met grootschalig toepassing) wordt georganiseerd.
2. De Rijksoverheid spant zich, binnen de financiële kaders, in voor het behoud van de mogelijkheden voor de BBP-sectoren om gebruik te kunnen maken van bestaande interdepartementale (energie-)stimuleringsregelingen. Daarnaast spant de rijksoverheid zich in voor deelname aan een mogelijke regeling voor duurzame warmte zoals bijvoorbeeld een (aardwarmte) garantievoorziening.
3. De Rijksoverheid verkent samen met de BBP-sector de mogelijkheden voor energie-efficiëntieverbetering door middel van ketenefficiëntie.
4. De Rijksoverheid verkent samen met de BBP-sector de mogelijkheden voor een aanvullend vervolprogramma met het oog op de ambities voor 2020.
5. De Rijksoverheid draagt bij aan de uitvoering van de MJA-e's door de BBP-sector t.b.v. onderzoek, demonstratie en voorlichting. Over de jaarlijkse Rijksbudgetten wordt overleg gevoerd met de BBP-sector.

Artikel 9 Primaire sectoren: Bos, natuurterrein, landschap en houtketen (hierna BNLH-sector)

Artikel 9.1

Rijksoverheid en BNLH-sector hebben het volgende overwogen

1. In Nederland is ongeveer 500.000 ha bos- en natuurterrein, alsmede ongeveer circa 130.000 ha aan provinciale en gemeentelijke groenelementen en ruim 42.000 kilometer landschapselementen aanwezig. Deze arealen zullen als gevolg van het natuurbeleid in de nabije toekomst nog verder uitbreiden. Uit dit areaal komen primaire, secundaire en tertiaire reststromen voort, waarvan een belangrijk deel in beginsel kan worden ingezet voor de opwekking van duurzame energie.
2. De Nederlandse bossen, natuurterreinen, landschapselementen en andere groengebieden en groenelementen vervullen ook een belangrijke functie voor het vastleggen van CO₂ en het afvangen van fijnstof. Het is ook om die reden van groot belang de oppervlakte te behouden en waar mogelijk te vergroten.
3. De BNLH-sector levert tevens een belangrijke bijdrage aan de Nederlandse economie en de werkgelegenheid, mede door de vele vertakkingen met andere bedrijfstakken zoals de papier- en kartonindustrie, de verpakkingsindustrie, de meubelindustrie en de transportsector.
4. De BNLH-sector kent ongeveer 5000 bedrijven en organisaties die een bijdrage kunnen leveren aan het beschikbaar maken van houtige en niet-houtige biomassa. Onderzoek naar een betere afstemming tussen vraag en aanbod en naar materiaalspecificatie en voorbewerking van materialen is daarbij nodig.
5. Reststromen uit de BNLH-sector worden CO₂-neutraal geproduceerd, leiden niet tot aantasting van de biodiversiteit en vragen geen extra ruimte (dus geen verdringing van landbouwgrond of voedsel). Het benutten van reststromen voor duurzame energie biedt nieuwe kansen voor een beter bedrijfsresultaat en daardoor een betere financiering van het beheer van natuur, bos en landschap in Nederland.

Productie van biomassa op Landgoed Den treek: mobiele chipper blaast houtsnippers meteen in containers waarna het wordt vervoerd naar biomassacentrales voor de productie van groene energie.

6. Het beheer van natuurterreinen sec kan als gevolg van het gebrek van afzetmarkten voor diverse beheersproducten en -diensten economisch niet rendabel worden uitgevoerd. Door deze reststromen te gebruiken voor het opwekken van duurzame energie kan een afzetmarkt ontstaan voor deze producten waardoor het terreinbeheer minder verliesgevend kan worden.
7. Een deel van de producten uit bos-, natuur- en landschapsbeheer alsmede uit de houtketen wordt op dit moment geëxporteerd om in het buitenland te worden benut voor energetische toepassingen.
8. Het gebruik van hout als grondstof/constructiemateriaal (bijvoorbeeld voor de bouw) kan bijdragen aan de beperking van het gebruik van niet-vernieuwbare grondstoffen (zoals deze nodig zijn voor de productie van bijvoorbeeld kunststof, staal en beton).
9. Het gebruik van hout als grondstof/constructiemateriaal kan bijdragen aan een vermindering van de CO₂-uitstoot doordat de productie van hout (in tegenstelling tot de productie van de meeste andere bouwmaterialen) weinig energie kost. In de bouw kan 1 m³ rondhout als vervanger van andere bouwmaterialen de CO₂-emissie tot 1,25 ton reduceren.

Artikel 9.2 Generieke afspraken en afspraken energiebesparing

1. Ten behoeve van de levering op de lange termijn van producten uit natuur, bos en landschap, alsmede ten behoeve van de vastlegging van een grotere hoeveelheid CO₂, streven de Rijksoverheid en de BNLH-sector, binnen bestaande beleidskaders, naar uitbreiding van het areaal natuur, bos en landschap. Binnen de Rijksprioritaire gebieden draagt de Rijksoverheid (binnen de financiële kaders) financieel bij aan de aanleg, de inrichting en het beheer van nieuwe bossen. Buiten deze gebieden zijn andere overheden en particuliere initiatiefnemers (al dan niet via publiek-private partnerschappen) verantwoordelijk voor de financiering van de aanleg, inrichting en beheer van nieuwe bossen.
2. De Rijksoverheid zal de verschillende overheden zoals de relevante ministeries, provincies, gemeenten, waterschappen of andere regionale publieke verbanden stimuleren een bijdrage te leveren aan de levering en verwerking van biomassa en het op gang krijgen van verdere innovatie en techniekontwikkeling.
3. Rijksoverheid en BNLH-sector zetten zich in (onder meer door gerichte voorlichtingsacties) voor een verhoging van de oogst, verwerking en toepassing van duurzaam geproduceerd hout als grondstof/construictiemateriaal in de bouw en bouwafwerking.
4. De Rijksoverheid zal in haar eigen projecten en aanbestedingen (gebouwen en weg en waterbouw) zoveel mogelijk gebruik maken van duurzaam geproduceerd hout als grondstof.

Artikel 9.3 Afspraken duurzame energie

1. De BNLH-sector streeft naar het maximaliseren van de levering van houtige en niet-houtige biomassa uit reststromen uit onder meer publieke en private bossen, natuurterreinen, landschapselementen, parken, bermen en groenstroken langs en nabij wegen en waterwegen, ten behoeve van aanwending voor de productie van duurzame energie, al dan niet door derden. Daarbij stimuleert de BNLH-sector intensiever terreinbeheer en het niet in het terrein achterlaten van beheers (bij-) producten.
2. Rijksoverheid en BNLH-sector zullen gezamenlijk in kaart brengen welke maatregelen nodig zijn om de potentieel oogstbare hoeveelheden biomassa daadwerkelijk te gaan oogsten en welke rol de Rijksoverheid, de BNLH-sector en andere partijen dienen te spelen om de kansen te benutten en de knelpunten weg te nemen.
3. De BNLH-sector streeft naar de realisatie van minimaal 32 PJ per jaar in 2020 aan duurzame energie, binnen de duurzaamheids- en biodiversiteitsrandvoorwaarden en onder toepassing van het cascadeprincipe waarbij reststromen hoogwaardig worden ingezet en kosten van afvalverwerking waar mogelijk worden gereduceerd. Het wordt aan de markt overgelaten of de duurzame energie zal bestaan uit duurzame elektriciteit, duurzame warmte, groen gas of duurzame (transport)brandstof.
4. De BNLH-sector streeft naar het maximaliseren van de levering van biomassa uit houtige reststromen uit de houtverwerkende industrie en van sloophout afkomstig van ondernemers en particulieren, ten behoeve van de aanwending voor de productie van duurzame energie, al dan niet door derden.
5. Het Bosschap streeft ernaar terreineigenaren bij het (laten) uitvoeren van beheersmaatregelen aan te laten geven welke reststromen beschikbaar kunnen komen voor aanwending als grondstof voor duurzame energie. De terreineigenaren worden gestimuleerd in hun beheersplannen voor de langere termijn aan te geven welke specifieke maatregelen dienen te worden

genomen om biomassa (en andere producten) beschikbaar te maken. Tevens worden terreineigenaren gestimuleerd om bij de aanleg van nieuwe bossen en beplantingen de terreindoelen zodanig in te richten dat dit de productie van biomassa voor onder meer verwerking tot duurzame energie ten goede komt. De Rijksoverheid, het Bosschap en derde partijen zullen daartoe gezamenlijk nieuwe concepten ontwikkelen.

6. Rijksoverheid en BNLH-sector streven naar een level playing field voor de werkers van biomassa in de internationale context om daarmee export van Nederlandse biomassa die in Nederland kan worden ingezet voor duurzame energie, te voorkomen.
7. De BNLH-sector streeft naar meerjarige afspraken met de energiebedrijven voor een gegarandeerde en constante afname van biomassaproducten uit de BNLH-sector. De BNLH-sector streeft daarnaast ook naar afspraken over levering van biomassa aan decentrale en kleinschalige energieproductie-eenheden.
8. Rijksoverheid en BNLH-sector zullen gezamenlijk (in pilots) verkennen op welke wijze op specifieke locaties (zoals onder hoogspanningsleidingen langs (spoor-) wegen en waterlopen korte omloopbeplantingen t.b.v. energetische opbrengsten kunnen worden gerealiseerd.
9. De BNLH-sector zal hun leden en relevante derde partijen stimuleren een bijdrage te leveren aan de levering van biomassa en het op gang krijgen van verdere innovatie en techniekontwikkeling (meters maken en meters voorbereiden).
10. De BNLH-sector investeert in de periode 2008 – 2020 € 600 mln in de ontwikkeling van biomassa en het realiseren van de doelstellingen zoals beschreven in de artikelen 9.2 en 9.3 van dit convenant. De papierindustrie investeert separaat nog eens circa € 120 mln gerelateerd aan de doelstellingen van dit convenant.
11. De Rijksoverheid faciliteert en (mede)financiert, met inachtneming van artikel 3 lid zeven van dit convenant, de innovatie die nodig is om de doelstellingen uit artikel 9.2 en 9.3 van dit convenant te realiseren. Rijksoverheid en BNLH-sector geven samen vorm aan het betreffende innovatieprogramma.
12. De Rijksoverheid zal zich inspannen om de Stimuleringsregeling Duurzame Energie (SDE) te optimaliseren ten behoeve van de doelstellingen voor duurzame warmte en duurzame elektriciteit uit de BNLH-sector. Daarbij wordt rekening gehouden met criteria zoals toekomstperspectief, innovatie, duurzaamheid en kosteneffectiviteit.
13. Nadere uitwerking van de afspraken uit artikel 9 krijgt vorm in een door Rijksoverheid, de BNLH-sector en eventuele andere partijen jaarlijks op te stellen jaarwerkprogramma, conform het bepaalde in artikel 12.

Overige bepalingen

Artikel 10 Toetreding tot het convenant

1. Koepelorganisaties die namens hun achterban de doelstelling van dit convenant onderschrijven en een identificeerbare bijdrage aan de realisatie willen leveren, kunnen gedurende de looptijd van het convenant als partij toetreden. Een verzoek tot toetreding kan schriftelijk worden ingediend bij de Rijksoverheid. Een toetredende partij dient de verplichtingen die voor haar uit het convenant voortvloeien, te aanvaarden. Toetreding geschiedt via het tekenen van een toetredingsverklaring door de toetredende partij en door de Rijksoverheid.
2. De toetredingsverklaring wordt als bijlage aan het convenant gehecht. Van de toetreding wordt mededeling gedaan in de Staatscourant.
3. Individuele ondernemingen die de doelstelling van dit convenant onderschrijven en een identificeerbare bijdrage aan de realisatie willen leveren, kunnen de annex ondertekenen onder vermelding van hun bijdrage.

Artikel 11 Monitoring en evaluatie

1. Rijksoverheid en de verschillende agrosectoren evalueren jaarlijks, conform de afspraken die hierover in het nationale Duurzaamheidsakkoord zijn gemaakt, of de doelstellingen van dit convenant gehaald worden en waar bijsturing nodig is. Evaluaties en afspraken m.b.t. bijsturing worden vastgelegd in de jaarwerkprogramma's.
2. Jaarlijks wordt er voor agrosectoren die nog geen monitoringssystematiek hebben, in opdracht van de Rijksoverheid door een derde partij een energie-monitor opgesteld volgens de door de relevante partijen opgestelde methode. Hierin worden de ontwikkelingen van de energie-input en -output en van de energie-indicatoren (energie-efficiënte, CO₂-emissie en het aandeel duurzame energie) van de sectoren gekwantificeerd. Ook wordt voorzien in een 0-meting bij de start van de monitoring. Bestaande en nieuwe monitoringsmethodieken zullen zoveel mogelijk op elkaar afgestemd worden teneinde samenvoeging en optelling te kunnen optimaliseren.
3. De monitoring is gericht op de realisatie van de doelstelling van het convenant en de uitvoering van afspraken zoals gemaakt in het convenant. De monitoring maakt zo veel mogelijk de CO₂-besparing van feitelijke inspanningen van betrokken partijen inzichtelijk.
4. Jaarlijks, of vaker als partijen dit noodzakelijk achten, kan er door de rijksoverheid met de onderscheiden agrosectoren een (beleids)analyse gemaakt worden van de stuwende en remmende factoren bij de realisatie van de verschillende doelstellingen van dit convenant.
5. De agrosectoren hebben behoefte aan inzicht in hun besparingspotentieel. De Rijksoverheid zorgt daarom voor een inzichtelijk en verifieerbaar overzicht van de CO₂-balans. Deze balans moet inzicht geven in de huidige CO₂-uitstoot van de agrosectoren en een helder beeld geven van de potentie en te verwachte effectiviteit van CO₂-gerelateerde maatregelen.

Artikel 12 Uitwerking van het convenant

Partijen stellen jaarlijks per subsector een werkprogramma vast waarin de in de betreffende artikelen van dit convenant benoemde onderdelen nader worden uitgewerkt. Dit werkprogramma wordt jaarlijks tijdig vastgesteld (voor 1 november) voor het opvolgende jaar.

Artikel 13 Naleving en geschiloplossing

1. Partijen zijn verantwoordelijk voor het naleven van de respectievelijke afspraken uit het convenant. Indien dit niet in voldoende mate gebeurt, zullen Rijksoverheid en agrosectoren elkaar hierop aanspreken.
2. Indien de beoogde doelen van het convenant niet wordt gehaald of indien er geschillen ontstaan over de naleving van het convenant, zullen Partijen in overleg treden.

Artikel 14 Wijziging

1. Indien er zich onvoorziene omstandigheden voordoen die van dien aard zijn dat een wijziging van het convenant noodzakelijk is, indien Partijen om andere redenen wijziging van het convenant wenselijk achten of indien de evaluatie van het convenant in 2010 aanleiding geeft tot wijziging van het convenant, zullen Partijen hierover zo spoedig mogelijk overleggen.
2. Het convenant kan alleen gewijzigd worden indien alle Partijen daar schriftelijk mee instemmen. De wijzigingen in het convenant zullen, ondertekend door Partijen, als bijlage aan het convenant worden toegevoegd.

Artikel 15 Opzegging

1. Indien er zich omstandigheden voordoen die van dien aard zijn dat een partij zijn deelname aan het convenant wil opzeggen, treden Partijen hierover in overleg.
2. Indien na het in het eerste lid bedoelde overleg de betreffende partij nog steeds zijn deelname aan het convenant wil opzeggen, dan zal de betreffende partij het convenant schriftelijk opzeggen bij de Rijksoverheid.
3. Indien één of meer Partijen het convenant opzeggen, blijft het convenant voor de overige Partijen van kracht.

Artikel 16 Inwerkingtreding en duur

1. Het convenant treedt in werking op de dag volgend op de ondertekening van de laatste van de in het hoofd van het convenant genoemde Partijen, maar in ieder geval op 10 juni 2008 met de partijen die op dat moment hebben ondertekend.
2. Het convenant treedt niet in de plaats van eerdere afspraken tussen Partijen.
3. Bijlagen bij het convenant maken integraal deel uit van het convenant.
4. Het convenant eindigt op 31 december 2020.
5. Het convenant kan alleen verlengd worden indien alle Partijen daar schriftelijk mee instemmen.

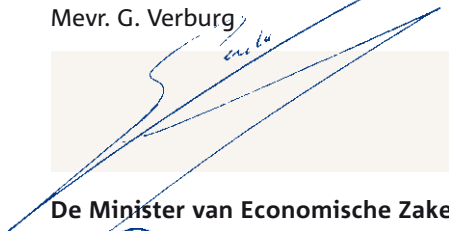
Artikel 17 Publicatie in de Staatscourant

Binnen één maand na inwerkingtreding van het convenant wordt de tekst ervan gepubliceerd in de Staatscourant.

Artikel 18 Bijlagen en verklaring

De bij dit convenant gevoegde bijlagen maken onlosmakelijk deel uit van dit convenant.
Aldus opgemaakt en in 5-voud ondertekend op 10 juni 2008 te 's-Gravenhage.

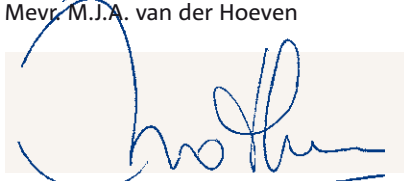
**De Minister van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit,**
Mevr. G. Verburg

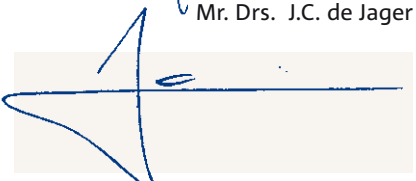
**De Minister van Volkshuisvesting,
Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer**
Mevr. Dr. J.M. Cramer

De Minister van Economische Zaken,
Mevr. M.J.A. van der Hoeven

De Staatssecretaris van Financiën
Mr. Drs. J.C. de Jager

De vereniging LTO Nederland
de heer A.J. Maat

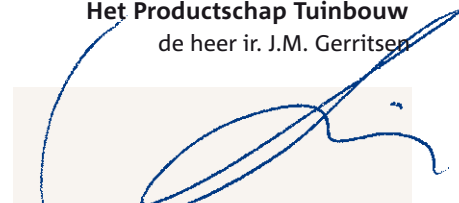
**De Koninklijke Algemeene Vereeniging
voor Bloembollencultuur**
de heer ir. J.J.J. Langeslag

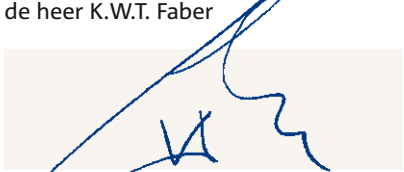
LTO-Glaskracht Nederland
de heer N. van Ruiten

Het Productschap Tuinbouw
de heer ir. J.M. Gerritsen

Vereniging Platform Hout in Nederland
de heer K.W.T. Faber

Het Bosschap
mevrouw A. Jorritsma-Lebbink

NEVEDI
de heer ir. Ing. H.W.C.M. Flipsen

Het Productschap voor Akkerbouw
de heer Th.A.M. Meijer

**De Federatie Nederlandse
Levensmiddelenindustrie (FNLI)**
de heer W.A.M. de Bruijn

Het Platform Agrologistiek
de heer F. Tielrooij

Bronvermelding fotografie en illustraties

p.1	Mieke van Engelen
p.6	Trossen los ^o
p.7	Wageningen UR (Illustratie Schuttelaar & Partners)
p.8	ecoson
p.8	ecoson
p.8	Wageningen UR
p.9	Mieke van Engelen
p.9	Mieke van Engelen
p.9	Mieke van Engelen
p.10	LTO
p.10	DLV Plant
p.10	Hendrik Jan ter Weeme
p.11	Mieke van Engelen
p.11	Mieke van Engelen
p.12	Mieke van Engelen
p.14	Fotostudio Vlekke
p.18	Mieke van Engelen
p.19	Bloembollenvisie
p.20	Certified Energy B.V.
p.22	Eric Brinckmann
p.24	Marcel Bekken
p.25	Mieke van Engelen
p.27	HoSt – Imtech Vonk
p.28	Mieke van Engelen
p.30	Mieke van Engelen
p.32	Mieke van Engelen
p.33	Mieke van Engelen
p.35	Johannes van Assem
p.36	Trossen los ^o
p.38	Kees Boon

Lijst van Ministers, koepelorganisaties en bedrijven die dit convenant hebben ondertekend

De Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV),
mevrouw G. Verburg;

De Minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM),
mevrouw dr J.M. Cramer;

De Minister van Economische Zaken (EZ),
mevrouw M.J.A. van der Hoeven;

De Staatssecretaris van Financiën (FIN),
de heer mr. drs. J.C. de Jager;

De vereniging LTO Nederland, gevestigd te Den Haag (hierna LTO Nederland),
de heer A.J. Maat;

De Koninklijke Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur (hierna KAVB), gevestigd te Hillegom,
de heer ir. J.J.J. Langeslag;

LTO-Glaskracht Nederland, het landelijk afstemmingsoverleg tussen LTO-Noord Glaskracht, ZLTO en LLTB,
de heer N. van Ruiten;

Het Productschap Tuinbouw, gevestigd te Zoetermeer,
de heer ir. J.M. Gerritsen,

Het Platform Hout in Nederland, gevestigd te Renkum,
de heer K.W.T. Faber;

Het Bosschap, gevestigd te Driebergen,
mevrouw A. Jorritsma-Lebbink;

De Federatie Nederlandse Levensmiddelenindustrie (FNLI), gevestigd te Rijswijk, de heer W.A.M. de Bruijn;

Het Productschap voor Akkerbouw, gevestigd te Den Haag,
de heer Th.A.M. Meijer;

Nederlandse Vereniging Diervoederindustrie (NEVEDI),
de heer ir.ing. H.W.C.M. Flipsen;

Het Platform Agrologistiek, secretariaat gevestigd te Den Haag,
de heer F. Tielrooij.